

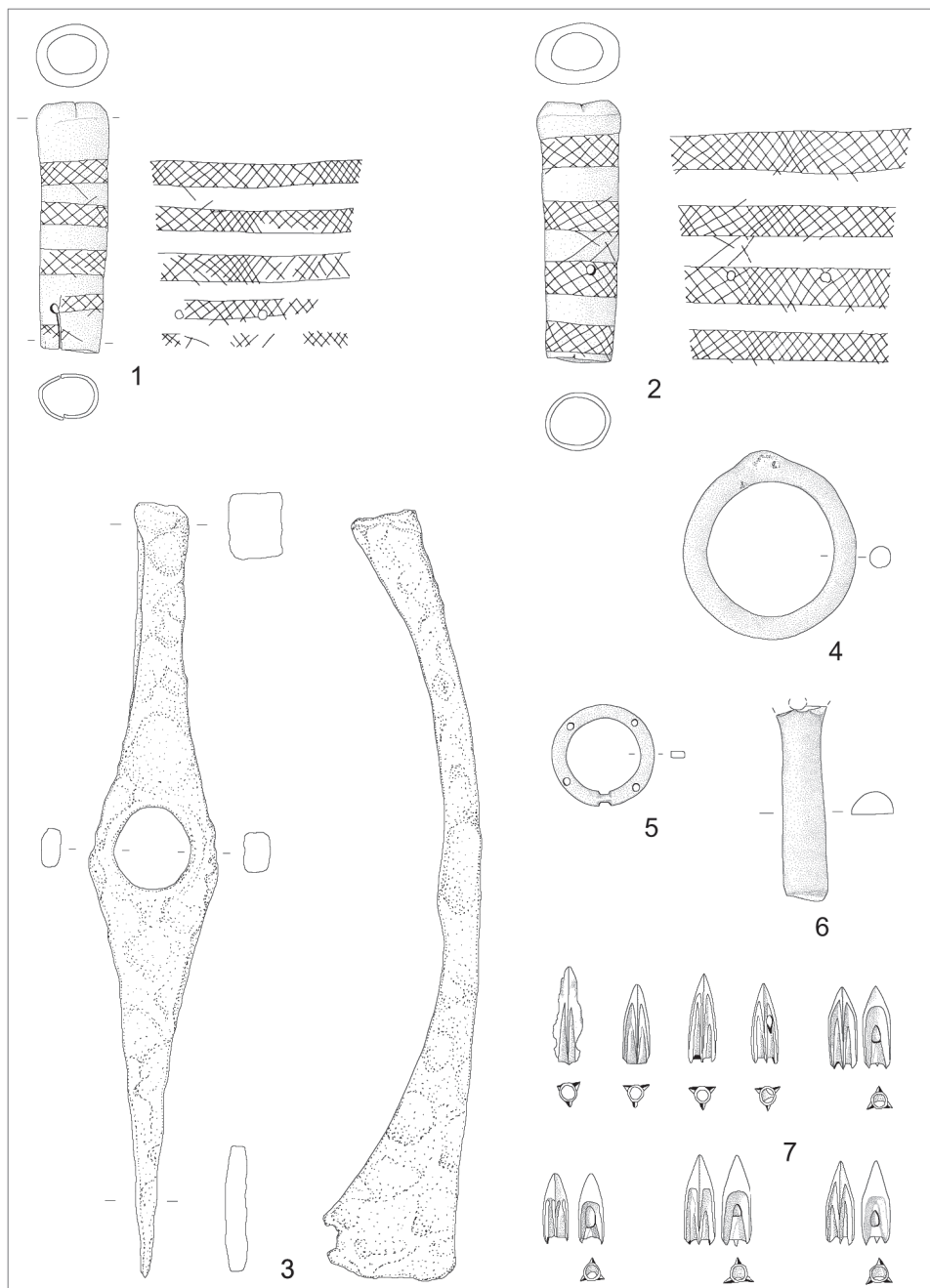
KOSTENÉ VALCOVITÉ PREDMETY Z POHREBÍSK VEKERZUGSKEJ KULTÚRY V SEVEROZÁPADNEJ ČASTI KARPATSKEJ KOTLINY

ANITA KOZUBOVÁ

Vekerzugská kultúra (ďalej VK) predstavuje jeden z hlavných a zároveň špecifických prejavov v kultúrno-historickom vývoji mladšej a neskej doby halštatskej a včasnej doby laténskej v Karpatskej kotline. Jej pôvod môžeme dávať do súvisu so zmenami, vyvolanými pohybmi menších či väčších jazdeckých bojovníckych skupín z východnej Európy. Tieto pohyby dokladá najmä prenikanie nomádskych kultúrnych prvkov zo severopontsko–kaukazskej oblasti do východných častí karpatského regiónu, čo sa odrazilo predovšetkým v materiálnej kultúre. S týmito zmenami úzko súvisí aj vznik VK s ťažiskom rozšírenia vo východnom Maďarsku (Chochorowski 1985, 159–162, mapa 1).¹ V tomto kontexte je potrebné upozorniť na polygenetický a synkretický charakter VK s prvkami autochtónnymi i cudzími (Chochorowski 1998, 473), determinovaný najmä nejednotným kultúrnym podložíom na celom území jej rozšírenia a kontaktmi so susednými archeologickými kultúrami so samostatným kultúrnym vývojom, často odlišným od vývoja VK. Pri formovaní celkového obrazu VK, ale najmä jej materiálnej náplne, sa rôznou mierou intenzity podieľali pamiatky, ktoré môžeme spájať s východoeurópskym stepným a lesostepným ako aj severokaukazským prostredím (najmä militáriá a niektoré súčasti konských postrojov), s územím centrálného a východného Balkánu (najmä šperk a súčasti odevu), s východohalštatským prostredím a pamiatky, ktoré sú špecifické iba pre VK a majúce tak preukázateľne lokálny charakter. Práve medzi charakteristické zvláštnosti VK, prejavujúce sa na rôznych úrovniach a v rôznych sférach,² patrí aj špecifické miestne spracovanie zvieracích kostí a parohoviny, ktorého výrobky a predovšetkým výzdoba majú často odlišný ráz ako materiálovo identické predmety z lokalít súdobých susedných, ako aj geograficky vzdialenejších archeologických kultúr.

VK nepredstavuje jednoliaty kultúrny celok, ale v rámci celého územia jej rozšírenia môžeme vyčleniť niekoľko lokálnych skupín, ktoré aj napriek početným spoločným znakom vykazujú isté rozdiely v materiálnej náplni, v sídliskovej štruktúre a v pohrebnom ríte. Medzi ne patrí i severozápadná skupina VK označovaná aj ako skupina Chotín–Prešelany, ktorej pohrebiská a sídliská, ojedinelé nálezy a nálezy bez bližšej verifikácie sa koncentrujú v severnej časti Malej maďarskej nížiny, vrátane Ipelskej kotliny (Chochorowski 1984, 103). Ako vyplýva zo samotného názvu predloženej štúdie, práve táto lokálna skupina VK sa stala ťažiskom našej analýzy.

Témou tohto príspevku sú unikátne kostené,³ valcovité duté predmety z pohrebísk na území juhozápadného Slovenska, ako jeden z dôležitých fenoménov materiálnej náplne VK, najmä v staršom úseku jej vývoja, ktorým v odbornej literatúre aj napriek ich jedinečnosti doposiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť. V centre nášho záujmu je podať o nich komplexnejší prehľad so zameraním najmä na interpretáciu ich funkčné-

Obr. 1 Chotín IB, kostrový hrob 49/1961. Výber hrobového inventára. M 1:2

ho naznačenia, výzdobu a zistenia možnosti identifikácie sociálneho a spoločenského postavenia jedincov, v hrobovej výbave ktorých sa predmetné nálezy vyskytli. Zároveň sa pokúsime postrehnúť, či existujú rozdiely v celkovom charaktere skúmaných predmetov v rámci kultúrno–geografických regiónov, v ktorých sa tieto vyskytli. Pre naplnenie tohto cieľa uvedené predmety nie je možné skúmať oddelene, ale je potrebné ich zasadiť do širšieho teritoriálneho a časového kontextu s dôrazom na blízke východné analógie. V tejto súvislosti však musíme zdôrazniť, že cieľom predkladanej štúdie nie je detailná a vyčerpávajúca analýza skúmanej problematiky, nakoľko tej sa chceme ďalej venovať na inom mieste, ale snaha aspoň v základných rysoch načrtnúť možnosti interpretácie tejto v našich podmienkach špecifickej kategórie artefaktov.

V rámci sledovaného územia analyzované predmety pochádzajú iba z birituálnych pohrebísk Chotín IA a IB, ktoré sa nachádzajú v katastrálnom území obce Chotín, okr. Komárno, a ktoré sú od seba navzájom vzdialené iba 100–120 m (Dušek 1966, 9). V rokoch 1952 – 1954 (Chotín IA) a 1961 – 1962 (Chotín IB) sa tu pod vedením M. Duška uskutočnil rozsiahly systematický archeologický výskum, počas ktorého bolo dokopy komplexne preskúmaných 467 hrobov (Dušek 1966, 7).⁴ Chotín IA a IB sú tak zatiaľ jedinou pohrebiskovou lokalitou VK, ktorá bola v rámci celého územia jej rozšírenia preskúmaná kompletne. Práve táto skutočnosť, ako aj na vtedajšie pomery kvalitný systematický výskum a precízna terénna dokumentácia z nej robia jednu z kľúčových nálezísk pre riešenie celkovej problematiky VK. Vďaka polohe a vyššie spomenutej zarážajúcej blízkosti pohrebísk vyvstáva otázka interpretácie ich vzájomného vzťahu, t. z., či môžeme v tejto súvislosti hovoriť o dvoch samostatných pohrebiskách, alebo či obe sú súčasťou jednej nekropoly. V predmetnej štúdii sa však pridriavame označenia zaužívaného v odbornej literatúre.⁵ Napriek skutočnosti, že obe pohrebiská boli monograficky publikované formou katalógu autorom výskumu M. Dušekom (1966), zmienú publikáciu nemožno plnohodnotne využiť pre účely spoľahlivej analýzy. Na základe početných nezrovnalostí a nepresností medzi publikovaným katalógom a terénnou dokumentáciou bolo preto nevyhnutné pristúpiť k prehodnoteniu nálezov priamym štúdiom nálezových celkov a vyhotovením nového katalógu chotínskych pohrebísk autorkou tejto štúdie.⁶ A práve v priebehu katalógového spracovania nálezového fondu zo zmiených pohrebísk sa ukázala ako nutnosť, vyjadriť sa k funkcii, prípadne prehodnotiť doterajšie názory o možnom funkčnom naznačení mnohých kostených predmetov vrátane tých, ktoré sú predmetom tohto príspevku.

Opis nálezov

1. **Kostený valcovitý predmet** (obr. 5: 3)

Miesto nálezu: pohrebisko Chotín IA, kostrový hrob 143/1953.

Nálezové okolnosti: pri článkoch prstov pravej hornej končatiny pochovaného jedinca mužského pohlavia vo veku maturus.

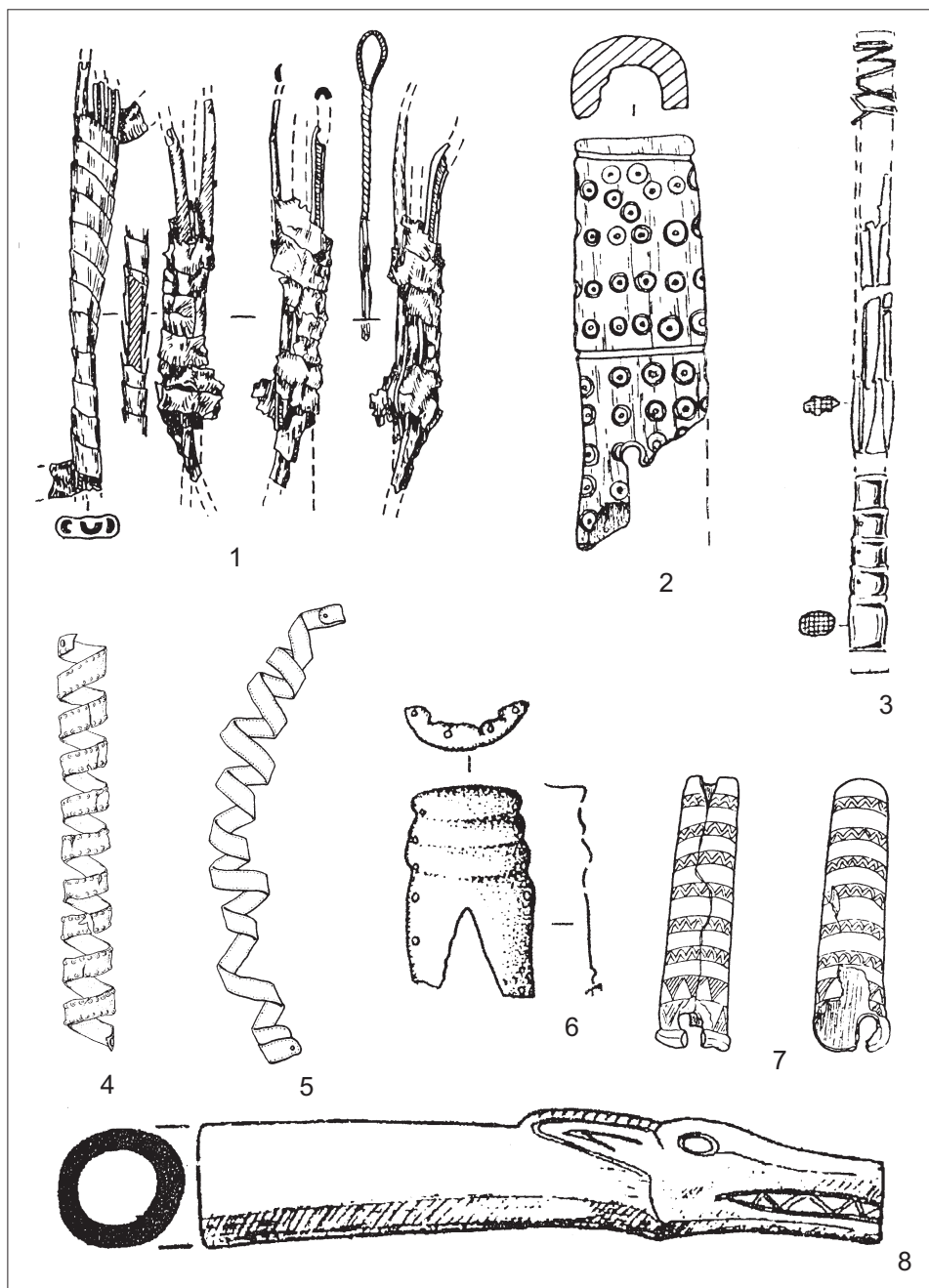
Datovanie: rámcovo 6. stor. pred Kr.

Materiál: kost/parohovina.

Rozmery: zachovaná dĺžka 4,3 cm, Ø 1,7 cm, Ø otvorov 1,2 cm, hrúbka stien 1–1,5 cm.

Literatúra: Dušek 1966, 54–55, tab. XII: 18.

Kostený dutý valcovitý predmet zdobený, pri jednom z okrajov dva protilahlé otvory, čiastočne poškodený a neúplný – jeden z koncov sa nezachoval; rytá výzdoba v podobe dvoch pásov zdvojenej cikcakovitej línie v kombinácii s pásmi viacnásobných vodorovných žliabkov.

Obr. 2 Nálezy súčastí bičísk nagajok. 1 – Pervomaevka II (podľa Evdokimov – Fridman 1987); 2 – hradisko Bel'sk (podľa Val'čak – Šramko 1996); 3 – Peski (podľa Grebenikov 1987); 4 – Magdalenska gora (podľa Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004); 5 – Tolstaja Mogila (podľa Mozo-levskij 1979); 6 – Kup'evacha (podľa Bojko – Berestnev 2001); 7 – Atenica (podľa Djuknic' – Jovanovic' 1965); 8 – Berdjanskij kurgan (podľa Fialko 1993). Rôzne mierky

Sprievodné nálezy: dvojkoľnícky džbánok vyrobený na kruhu s rytou značkou v podobe písmena X, centrálne umiestnenou na vonkajšej strane dna; dolná polovica menšieho hrnca; stredne veľký neúplný hrniec kvetináčovitého tvaru; dolná polovica veľkej vázy so štyrmi plastickými jazykovitými výčnelkami pod maximálnym vydutím.

2. **Kostený valcovitý predmet** (obr. 1: 2)

Miesto nálezu: pohrebisko Chotín IB, kostrový hrob 49/1961.

Nálezové okolnosti: hrob porušený a vykradnutý, medzi rozhádzanými kosťami pochovaného jedinca mužského pohlavia vo veku adultus–maturus uložené aj kosti koňa.

Datovanie: stupeň HD2 (druhá polovica 6. stor. pred Kr. podľa konvenčného datovania).

Materiál: kosť/parohovina.

Rozmery: dĺžka 7–7,1 cm, šírka 1,75–2,3 cm, otvor horného konca 1 x 1,35 cm, otvor dolného konca 1,3 x 1,5 cm, Ø otvorov 0,2 cm, hrúbka stien 0,2–0,5 cm.

Literatúra: Dušek 1966, 89, tab. LV: 6.

Kostený dutý valcovitý predmet zdobený, s mierne rozšíreným a výrazne zosilneným horným koncom, oválny v priereze, pravdepodobne zachovaný kompletne; rytá výzdoba v podobe štyroch vodorovných pásov s identickým sieťovým ornamentom, umiestnených nad sebou v pravidelných odstupoch.

Sprievodné nálezy: ďalší kostený valcovitý predmet (viď č. 3); črepy z dvoch mís a z hrnca; valcovitý korálik z keramickej hmoty; železný čakan (obr. 1: 3); 8 bronzových hrotov šípov so skrytou tuľajkou (obr. 1: 7); bronzový plochý zatvorený krúžok neznámej funkcie so štyrmi pravidelne rozmiestnenými otvormi (obr. 1: 5); masívny liaty bronzový krúžok s výčnelkom po odlievaní (obr. 1: 4); neúplný železný nôž; úlomok železného šidla; neúplný kamenný brúsik (obr. 1: 6); neúplná železná objímka valcovitého tvaru; fragment železnej tyčinky.

3. **Kostený valcovitý predmet** (obr. 1: 1)

Miesto nálezu: pohrebisko Chotín IB, kostrový hrob 49/1961.

Nálezové okolnosti + datovanie + materiál: viď č. 2.

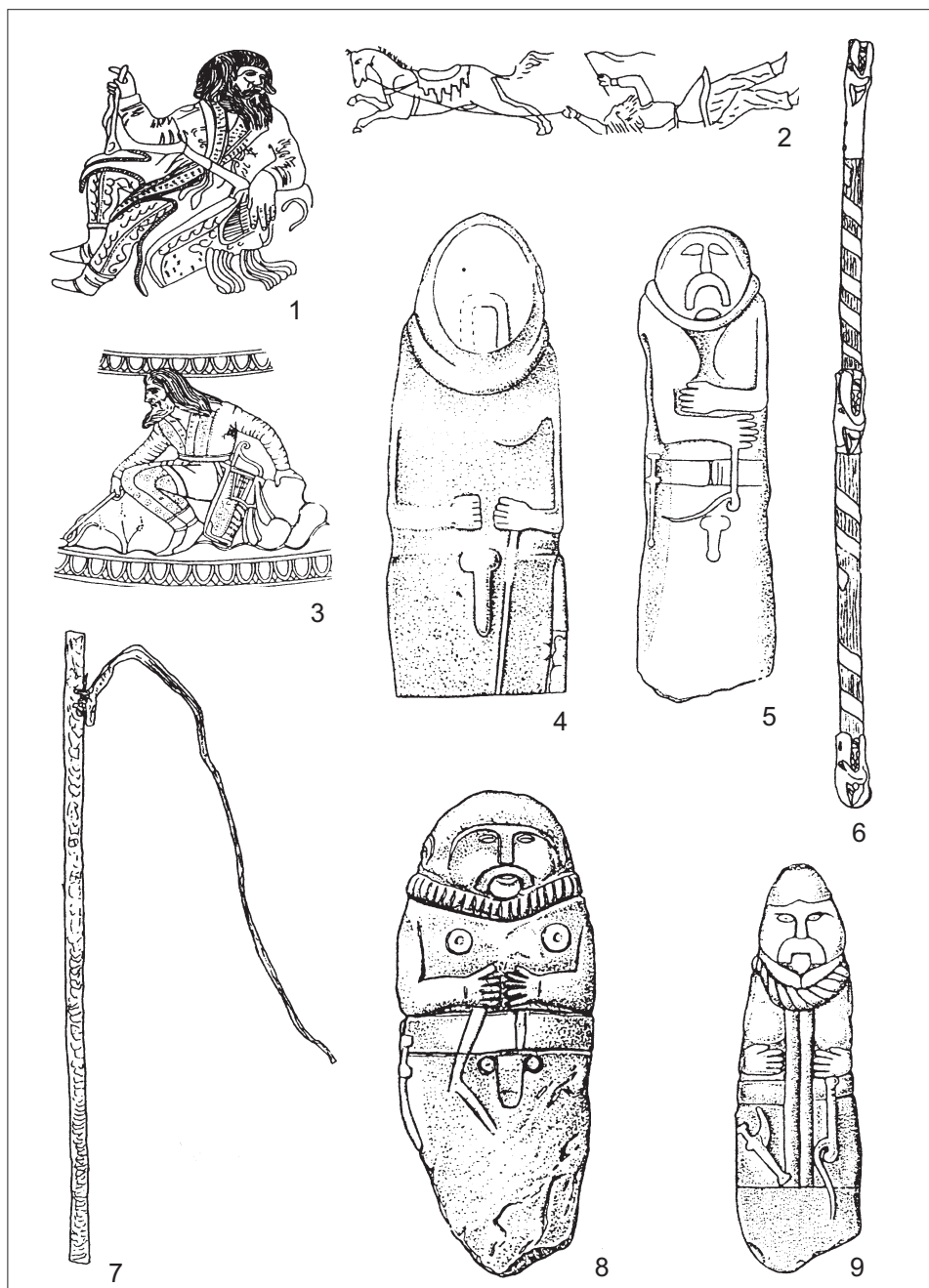
Rozmery: dĺžka 6,8 cm, šírka 1,7–2 cm, otvor horného konca 1,1 x 1,2 cm, otvor dolného konca 1,1 x 1,4 cm, Ø otvorov 0,2 cm, hrúbka stien 0,2–0,4 cm.

Literatúra: Dušek 1966, 89, tab. LV: 17.

Kostený dutý valcovitý predmet zdobený, s mierne rozšíreným a zosilneným horným koncom, oválny v priereze, pravdepodobne zachovaný kompletne; rytá výzdoba v podobe piatich vodorovných pásov s identickým sieťovým ornamentom, umiestnených nad sebou v pravidelných odstupoch, výzdoba najmä v spodných dvoch pásoch poškodená a miestami vydretá, čo svedčí o opotrebovaní predmetu.

Sprievodné nálezy: viď č. 2.

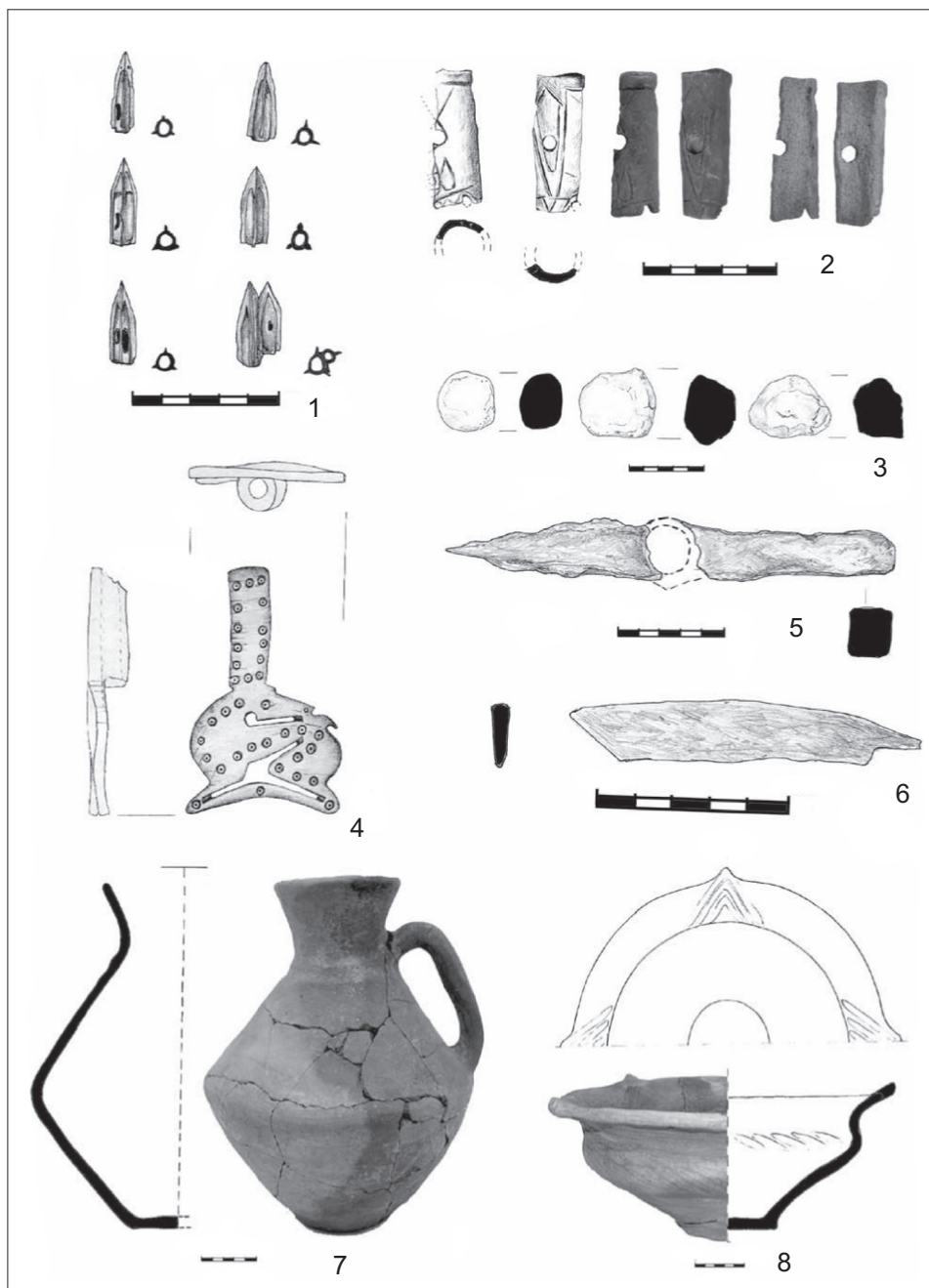
Ako už bolo spomenuté vyššie, kosteným predmetom z nálezísk VK nebola doteraz zo strany odbornej verejnosti venovaná náležitá pozornosť. Uvedené konštatovanie je v prvom rade podmienené skutočnosťou, že ich funkcia nie je až na isté výnimky dodnes uspokojivo vyriešená. V odbornej literatúre, zaoberajúcej sa problematikou VK, sa preto objavujú interpretácie možnej funkcie kostených predmetov iba okrajovo a týkajú sa v prvom rade nízkych a v porovnaní s analyzovanou kategóriou nálezov pomerne širokých dutých valcovitých exemplárov, ktorých povrch často pokrýva bohatá rytá geometrická výzdoba. Tieto predovšetkým vďaka nálezovým okolnostiam ako napríklad ich spoločnému výskytu s hlinenými pečatidlami, kúskami organických farbív (oker, síra), plochými kamennými podložkami, často so zachovanými stopami okru na povrchu a miniatúrnymi nádobami v prevažne bohato vybavených hroboch, pravdepodobne vysoko-

Obr. 3 Ikonografické a archeologické pramene k nagajkám zo severopontsko-kaukazskej oblasti a Altaja.
 1 – Gajmanova mogila; 2 – Voronežskij kurgan; 3 – Kul'-Oba; 4 – st. Manyčskaja;
 5 – Aleksandrovsckoe; 6 – Bašadar – mohyla 2; 7 – Pazyryk – mohyla 1; 8 – Sibioara; 9 – Ol'chovčik
 (1–3 podľa Mozolevskij – Polin 2005; 4,5 a 8,9 podľa Ol'chovskij – Evdokimov 1994; 7 podľa Rudenko
 1953). Rôzne mierky

postavených žien, sú interpretované ako schránky na uchovávanie organických farbív, prípadne iných kozmetických prípravkov pre potreby zdobenia tela či tkanív (Kisfaludi 1997). V súvislosti so skúmanou problematikou je preto potrebné zdôrazniť nasledujúci fakt. Nie všetky kostené duté valcovité predmety, ktorých spoločným menovateľom je okrem ich valcovitého tvaru a geometrickej výzdoby aj prítomnosť dvoch malých, oproti sebe umiestnených otvorov, musia mať automaticky rovnakú funkciu, a tak byť bez výnimky zaradené do kategórie v tomto príspevku hodnotených artefaktov, v prípade ktorých preferujeme označenie ako konštrukčných detailov *jazdeckých bičikov – nagajok* (viď nižšie). V danom kontexte je potrebné brať do úvahy najmä sprievodné nálezy sledovaných predmetov ako aj pohlavie pochovaného jedinca, súčasťou výbavy ktorého tieto boli. Určujúcim kritériom pre spoľahlivé odlišenie oboch zmienovaných kategórií kostených nálezov je okrem ich rozmerov hlavne umiestnenie oboch protilahlých malých otvorov na tele predmetu. Pokým v prípade súčastí nagajok tieto sa mohli nachádzať aj v strednej časti predmetu, v prípade schránok na uchovávanie kozmetických prípravkov otvory musia byť kvôli upevneniu dna z organického materiálu, pravdepodobne z dreva, a tým zabezpečeniu funkčnosti predmetu umiestnené na jeho spodný okraj. Výhodou absolútnej väčšiny kostených predmetov z lokalít VK sú známe nálezové okolnosti, podmienené miestom ich nálezu (takmer všetky pochádzajú výlučne z pohrebiskových lokalít), čo by nemalou mierou malo dopomôcť presnejšiemu stanoveniu ich funkcie.

Skúmané nálezy z chotínskych pohrebísk M. Dušek považuje za kostené rúčky železných nožov (Dušek 1966, 31), pričom k rovnakej interpretácii ich funkcie v súvislosti s vyhodnotením materiálnej náplne VK z celého územia jej rozšírenia dospel aj J. Chochorowski (1985, 80–81). Možnosti použitia týchto predmetov ako rúčok železných nožov protirečí hneď niekoľko skutočností. Je to predovšetkým prítomnosť dvoch malých protilahlých otvorov umiestnených pri spodnom okraji predmetov, ktoré v prípade, že by skutočne išlo o konštrukčné detaily železných nožov s trňovitou rukoväťou, sú potom z funkčného hľadiska úplne zbytočné. Uvedené otvory nenachádzame práve na tých kostených dutých valcovitých predmetoch, ktorých použitie ako rúčok železných nožov s trňovitou rukoväťou je preukázateľne doložené, hoci tieto sa tvarovo a prítomnosťou rytej geometrickej výzdoby najviac približujú chotínskym exemplárom. Ako príklad môžeme uviesť nález z jaskynného náleziska horákovskej kultúry Býčí skála na južnej Morave, kde do kostenej rúčky bola priamo zasadená trňovitá rukoväť železného noža (Parzinger – Nekvasil – Barth 1995, 81, tab. 45: 405). Opodstatnenosť tvrdenia v danom prípade je znásobená nielen mierne oblúkovitým prehnutím kosteného predmetu, rešpektujúceho tak tvar trňovitej rukoväte noža, ale aj vnútornými rozmermi otvorov, prispôsobených rozmerom trňovitej rukoväte noža. Posledne spomenuté znaky na chotínskych exemplároch nezaznamenávame. Naopak, práve malé oproti sebe umiestnené otvory zabezpečovali prostredníctvom kovových nitov upevnenie týchto kostených predmetov na pevný podklad, akým mohlo byť drevo. Opodstatnenosť tohto názoru nepriamo potvrdzuje i absencia stôp po korózii železa ako produktu oxidačného procesu na vnútornej strane stien predmetov, ktoré by tam zanechala práve trňovitá rukoväť noža. Nemenej závažný je aj fakt absencie železného noža v inventári kostrového hrobu 143/1953 z Chotína IA a značne malé rozmery železného noža z kostrového hrobu 49/1961 z Chotína IB, čo tiež nepriamo vylučuje možnosť použitia kostených predmetov ako rúčok nožov. V súvislosti s určením novej funkcie predmetných nálezov je pre nás ale rozhodujúca interpretácia

Obr. 4 Tiszalök - Börtön. Žiarový hrob 320 (podľa Scholtz 2007).
Rôzne mierky

tvorovo blízkých paralel k predmetom z Chotína ako aj z niektorých ďalších lokalít VK z nálezísk zo skýtskeho obdobia zo stepnej a lesostepnej zóny severného Pričernomorja ako konštrukčných detailov jazdeckých bičíkov – nagajok. Ak zoberieme do úvahy všetky vyššie uvedené skutočnosti, ale v prvom rade tvarový princíp niektorých severopontských exemplárov identický ako v prípade nálezov VK, potom môžeme oprávnene predpokladať možnosť použitia kostených dutých valcovitých predmetov z oboch chotínskych pohrebísk a ďalších im blízkých paralel z východného Maďarska ako súčastí rúčok jazdeckých bičíkov.

Aj napriek jasného pojmu jazdecký bičík – nástroj na ovládanie koňa, patriaci dnes už do povinnej výbavy každého jazdca, je potrebné aspoň stručne sa zmieniť o jeho jednotlivých častiach a konštrukčných detailoch.⁷ Jazdecký bičík sa skladá z dvoch základných častí: z drevenej rúčky, čiže bičiska a z koženého remenca, upevneného na bičisko. Remenec môže byť jednodielny, častejšie však spleťaný z viacerých kožených remencov dokopy, alebo zložený z viacerých voľne ponechaných remencov. Nevyhnutnou súčasťou nagajky je aj pútko z koženého remeňa, slúžiace na zavesenie nagajky na opasok alebo jej prevlečenie cez zápästie ruky jazdca. Jazdecké bičíky sa následne môžu navzájom líšiť prítomnosťou alebo absenciou ako aj typom ozdobných detailov. Nakolko pôvodnú podobu jazdeckých bičíkov, označovaných v odbornej východoeurópskej literatúre ako nagajky (nahajky), nám archeologické nálezy vďaka svojmu častokrát fragmentárnemu stavu zachovania sprostredkujú iba v obmedzenej miere, je nutné pri rekonštrukcii ich možnej podoby v plnom rozsahu prihliadať aj na ďalšie pramene, predovšetkým etnografické, ikonografické a písomne. Tieto však máme k dispozícii iba z oblasti Eurázie, zatiaľ čo v Karpatskej kotline sme nútený narábať iba s prameňmi archeologickými. Keďže nálezy z eurázijského regiónu majú kľúčový význam pre interpretáciu a posúdenie skúmaných nálezov z územia VK a sú tak pre ne veľmi dôležitým porovnávacím materiálom, venujeme sa im na tomto mieste podrobnejšie. Náš príspevok sme preto rozdelili do dvoch tematicky vzájomne previazaných častí, v rámci ktorých sa problematike jazdeckých bičíkov – nagajok venujeme s prihliadnutím na dva samostatné regióny ich výskytu: severopontsko–kaukazský región a podunajsko–karpatský región, vrátane severozápadnej časti Karpatskej kotliny.

Nagajkám zo *severopontsko–kaukazskej oblasti a z geograficky a kultúrne blízkych východných regiónov*, ako jednej z veľmi špecifických kategórií nálezov sa v širšom kontexte, s prihliadnutím na väčšinu dostupných archeologických, ikonografických, etnografických a písomných prameňov, venovali iba niektorí ruskí autori, vždy však iba v rámci rozboru materiálu z konkrétneho pohrebiska. Naposledy ich zhodnotili B. M. Mozolevskij a S. V. Polin (2005, 335–340).⁸ Zhrňujúca komplexná štúdia, venovaná výlučne fenoménu nagajok, doposiaľ absentuje aj pre tento archeologický región. Identifikáciu predmetov ako súčastí nagajok sťažuje niekoľko faktorov. Predovšetkým je ním materiál, nakolko všetky nagajky sú vyrobené z nestálych a času podliehajúcich organických materiálov, akými sú drevo, koža alebo lyko. Ich zachovanie preto závisí v prvom rade od vhodných pôdnych a klimatických podmienok a v nemalej miere aj okolností nálezu, preto sa nagajky kompletne zachovali iba výnimočne.⁹ V danom prípade spoľahlivú identifikáciu ich funkčného naznačenia výraznou mierou zvyšuje použitie rôznych dekoratívnych kovových alebo kostených detailov, ktoré sú tak častokrát jedinými preukázateľnými dokladmi zastúpe-

nia nagajky v inventári hrobu. Skutočnosť, že v archeologickom materiáli zo skýtskeho obdobia sú nagajky zastúpené v oveľa menšej miere ako ostatné tradičné typy militárií a súčastí konských postrojov, môže determinovať okrem už zmienených nepriaznivých nálezových okolností aj sociálne hladisko, kedy právo používania nagajky bolo vyhradené iba určitých sociálnym vrstvám skýtskej spoločnosti.

Ako už bolo spomenuté, k získaniu čo najúplnejšieho obrazu o nagajkách z analyzovaného archeologického priestoru môžeme použiť viaceré kategórie prameňov: priame archeologické pramene, ikonografické pramene a pramene písomné. Každú z uvedených kategórií síce vyhodnocujeme samostatne, nesmieme však zabúdať, že najoptimálnejším spôsobom riešenia skúmanej problematiky je kombinácia všetkých spomenutých typov prameňov.

Do kategórie *priamych archeologických prameňov* patria nálezy samotných jazdec-kých bičiek, respektíve ich jednotlivých častí a ozdobných detailov. Na základe prítomnosti či absencie, ako aj charakteru kovových alebo kostených ozdobných prvkov, nagajky zo severopontsko–kaukazskej oblasti môžeme rámcovo rozdeliť do troch typov.¹⁰ Nagajkami z pohrebísk pazyryckej kultúry z ruskej a kazašskej časti Altaja sa zaoberáme osobitne. Zatiaľ čo prvé dva typy sa vyznačujú prítomnosťou kovových a v menšej miere i kostených ozdobných častí, je tretí typ najjednoduchší. Spoločným znakom všetkých troch typov je dlhšia tenká rúčka valcovitého tvaru, ktorej hrúbka však musela byť dostatočujúca, aby vydržala tlak pri údere, a na ňu upevnený vlastný bič, čiže kožený remenec, prípadne remenec z lyka.

Najpočetnejšie sú nagajky *1. typu*, ktoré pre zjednodušenie označujeme ako nagajky *typu Kelermes*. Ich drevená rúčka je po celej svojej dĺžke špirálovito obtočená najčastejšie zlatým tenkým plechovým pásikom rôznej šírky a dĺžky (obr. 2: 4, 5).¹¹ Na základe vnútorného priemeru špirály, ktorý sa pohybuje v rozpätí od 2,0 cm (Russkaja Trostjanka – mohyla 20: Puzikova 2001, 140) do 3,0 cm (Kolbino – mohyla 7: Savčenko 2004, 120), a v prípade kompletne zachovaných exemplárov aj jej dĺžky v rozpätí od 24,5 cm (Čertomlyk: Rolle – Murzin – Aleksejev 1998, 82) do 70 cm (Russkaja Trostjanka – mohyla 20: Puzikova 2001, 140) s priemernou hodnotou okolo 40 cm, môžeme stanoviť celkovú hrúbku a dĺžku bičiska nagajky.¹² V danom kontexte je pozoruhodné, že hrúbka niektorých rúčok nagajok z analyzovanej oblasti je takmer identická s vnútorným priemerom kostených valcovitých predmetov z oboch chotínskych pohrebísk. Uvedené konštatovanie podobnosti niektorých metrických znakov skúmaných nálezov tak môže nepriamo potvrdzovať správnosť nami vyslovenej hypotézy ohľadom ich pravdepodobnej funkcie. Na oboch koncoch pásika je umiestnený malý otvor, cez ktorý bol tento pomocou nitu upevňovaný na bičisko. Niektoré exempláre sú pozdĺž okrajov zdobené radom drobných pukličiek (napríklad Mastjugino – mohyla 2/1908: Mancevič 1973, obr. 7: 18 alebo Soboleva mogila – hrob 2: Mozolevskij – Polin 2005, tab. 14: 4). Na možnú funkciu uvedených zlatých plechových špirál ako súčastí rúčok nagajok ako prvý upozornil M. I. Rostovcev (1914, 88, pozn. 2). V súčasnosti evidujeme v severopontsko–kaukazskej oblasti 16 lokalít, z ktorých preukázateľne pochádzajú nagajky typu Kelermes.¹³ Na základe vymapovania ich výskytu môžeme konštatovať tri nerovnocenné koncentrácie nálezísk. Jedna sa črtá v stepnej zóne severného Pričiernomoria, vrátane Kerčského polostrova (Soboleva mogila – hrob 2: Mozolevskij – Polin 2005, 175–177, tab. 14: 4; Tolstaja Mogila – centrálny hrob: Mozolevskij 1979, 69, 179, obr. 37, 52: 3; Čertomlyk – centrálny hrob/

severozápadná hrobová komora–bojovník č. 1: Rolle – Murzin – Alekseev 1998, 82, tab. 22: 4; Kul´-Oba: Artamonov 1966, 63; stanica Elizavetovskaja – mohyla 1: Miller 1910, obr. 5: 12; 8. Pjatibratnyj kurgan: Šilov 1961, 158), ďalšiu registrujeme v jej lesostepnej zóne s ťažiskom výskytu najmä na pohrebiskách v strednom Podoní a ľavobreží Dnepra (Mastjugino – mohyla 2/1908: Mancevič 1973, 31, obr. 7: 18; Kolbino – mohyla 7: Savčenko 2004, obr. 32: 11, 12; Russkaja Trostjanka – mohyla 20: Puzikova 2001, 140, obr. 33: 2; Aksjutincy – mohyla 5/1905 – hrob muža: Il´inskaja 1968, 37, tab. XXII: 10; Volkovcy – mohyla 1/1897–1898: Il´inskaja 1968, 48, tab. XXXVII: 24; Staryj Merčik – mohyla 11: Bandurovskij – Bujnov 2000, obr. 19: 7; Kup´evacha – mohyla 13/hrob 1: Bojko – Berestnev 2001, 24, obr. 24: 8; Moldovka – mohyla 5: Machortych – Tupčienko 1998, 494, obr. 4: 4) a kvantitatívne najmenej výrazná skupina nálezísk je doložená na severnom Kaukaze (Kelermes – mohyla 1/V–kôň 13 a mohyla 2/V–kôň 6: Galanina 1983, 37–38, tab. 5, 7, 12, 14; Ordžonikidzevskij mogil´nik – mohyla 10: Burkov – Maslov 2005, 369, obr. 15: 6). Práve z poslednej oblasti pochádzajú najstaršie doklady nagajok 1. typu, reprezentované nálezmi z mohylového pohrebiska v Kelermese zo včasnorskýtskeho obdobia a datované do prvej polovice 7. storočia pred Kr. (Medvedskaja 1992, 88; Galanina 1997, 181–183).¹⁴ Ešte staršia ako nálezy z Kelermesu je nagajka z mohyly 4 z pohrebiska Belogradec v Bulharsku z 8. storočia, ako zatiaľ jediný preukázateľný doklad používania jazdeckých bičikov už v predskýtskom období (Tončeva 1980, tab. 6: 1; Metzner-Nebelsick 2002, 262). Ostatné nálezy sú podstatne mladšie a patria do celého 4. storočia pred Kr., čiže do neskororskýtskeho obdobia (Bojko – Berestnev 2001, 59; Mozolevskij – Polin 2005, 337).¹⁵ Ojedinelé doklady ich výskytu mimo uvedeného územia zaznamenávame v južnom Kazachstane (pohrebisko Sakov v Issyku – mohyla 5/bočný hrob z 5. storočia pred Kr.: Akišev 1978, obr. 32). Najzápadnejším dokladom výskytu nagajok typu Kelermes je bronzový špirálovito stočený plechový pásik s pukličkovitou výzdobou na pozdĺžnych okrajoch z hrobu 85 v mohyle 13 z Magdalenskej gory v slovinskom Dolenjsku (obr. 2: 4; Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004, 152, tab. 94: 4). Výnimočnosť uvedeného nálezu je znásobená nielen ojedinelosťou výskytu tohto typu predmetov v prostredí halštatskej kultúry, ale aj otázkou možného iniciátora jeho sprostredkovania. Ak vychádzame z predpokladu, že pri sprostredkovaní niektorých nálezov východného typu z východnej Európy a severného Kaukazu do juhovýchodoalpskej oblasti, vrátane Dolenjska, dôležitú úlohu zohrávala aj VK, je potom samotná absencia nagajok typu Kelermes v prostredí VK o to zarážajúcejšia. Prítomnosť takých predmetov, akými sú práve nagajky typu Kelermes, tak umožňujú uvažovať o existencii vzájomných kontaktov juhovýchodoalpskej oblasti so severopontským kultúrnym prostredím aj priamo, bez sprostredkovateľskej úlohy VK.¹⁶ Posledne zmienený nález je pozoruhodný aj z chronologického hľadiska, nakoľko zo severopontsko–kaukazskej oblasti zatiaľ nemáme archeologickými nálezmi preukázateľne doloženú existenciu nagajok aj v stredorskýtskom období (6. – 5. storočie pred Kr.).¹⁷ Sprievodný inventár z hrobu 85 nie je výrazný a sám o sebe neprispieva k presnejšiemu časovému zaradeniu (Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004, tab. 94), preto datovanie zmieneného hrobu vychádza zo zistenia H. Parzingera o pravidelnom výskyte zbraní v hrobách na danom pohrebisku až od autorovho horizontu 8 (Parzinger 1988, 29). Predmetný nálezový celok je teda možné rámcovo zaradiť do horizontu spôn typu Certosa (Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004, 184–185), ktorý v juhovýchodoalpskej oblasti časovo čiastočne zodpovedá stredorskýtskemu obdobiu v severopontskom regióne.¹⁸ Osobitné postavenie medzi hrobmi s nagajkami, tak kelermeského typu, ako aj

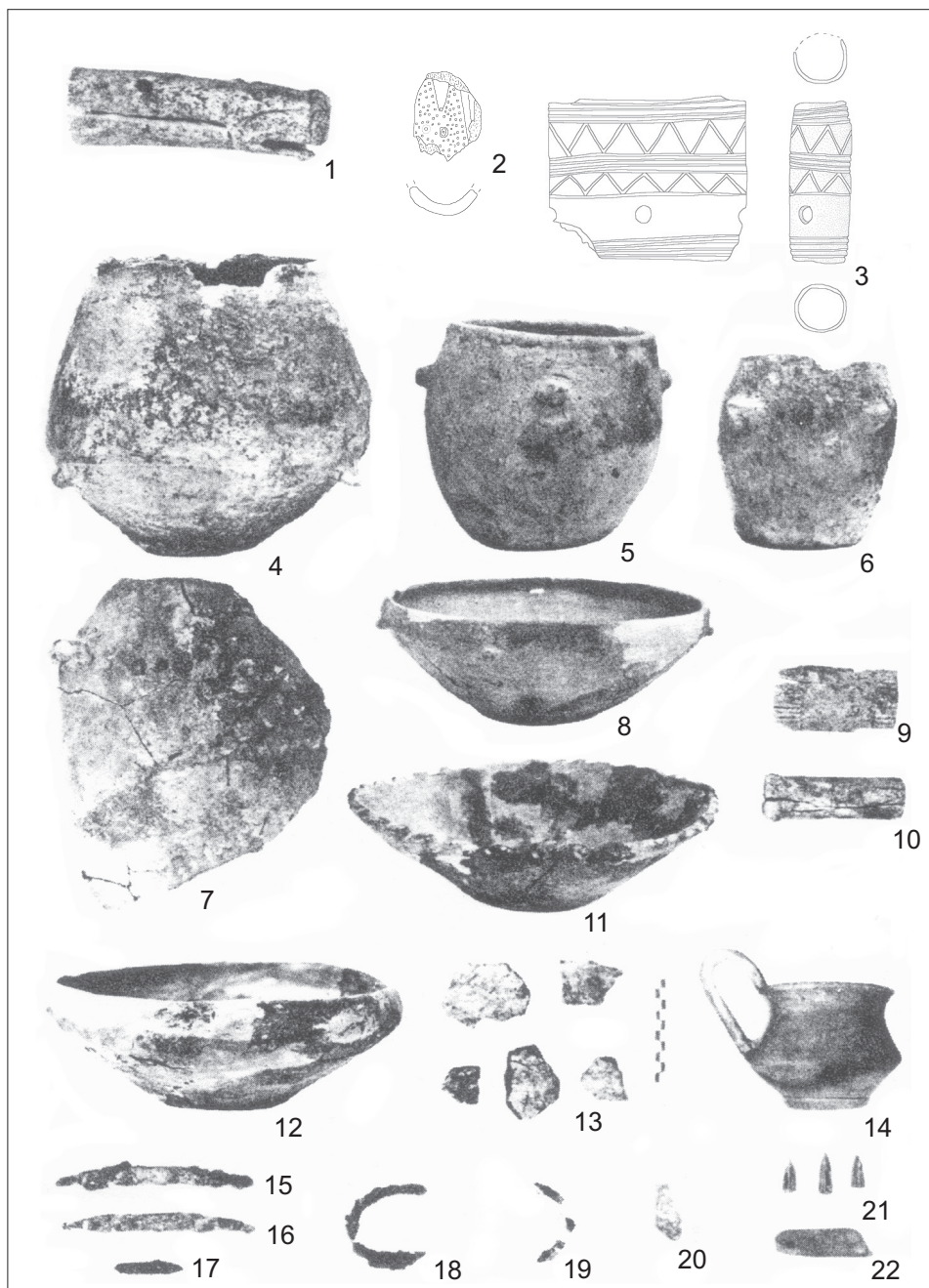
s nagajkami celkovo, má hrob v mohyle 10 z pohrebiska Ordžonikidzevskij v Čečensko–Ingušsku z 5. až 4. storočia pred Kr., v inventári ktorého boli zastúpené až dva jazdecké bičičky 1. typu (Burkov – Maslov 2005, 369, 377–379, obr. 15: 6). V tomto kontexte má uvedený hrob nesmierny význam pre interpretáciu kostrového hrobu 49/1961 z Chotína IB. Oba hrobové celky tak dokazujú, že prítomnosť dvoch jazdeckých bičičkov v rámci jedného hrobu je síce zriedkavý, ale nie výnimočný jav.

Za pomoci výsledkov antropologickej analýzy môžeme konštatovať, že nagajky typu Kelermes patrili k charakteristickým predmetom inventára hrobov výlučne dospelých jedincov mužského pohlavia. Na základe zloženia a charakteru hrovej výbavy a jednotlivých elementov pohrebného rítu je možné v rámci týchto hrobov vyčleniť dve skupiny.¹⁹ Výrazne početnejšiu prvú skupinu reprezentujú mimoriadne bohaté hroby jedincov vysokého sociálneho postavenia, mnohé z nich označované aj ako kniežacie mohyly (napríklad Tolstaja Mogila, Čertomlyk, Soboleva mogila; bližšie k fenoménu kniežacích mohýl napríklad Alekseev 1996 alebo Boltrik 2004). Do druhej skupiny patria hroby síce s bohatým inventárom, ale ako ukazuje charakter zloženia hrovej výbavy, ide o hroby bojovníkov – ťažkoodencov, nedosahujúcich rovnaký sociálny status ako jedinci z prvej skupiny (napríklad Staryj Merčik). V tomto smere osobitné postavenie zaujímajú nálezy z pohrebiska v Kelermese, kde súčasť nagajok sa nachádzali v tesnej blízkosti separátne pod mohylový násyp pochovaných koní bez navonok zreteľnej väzby k pohrebom ľudských jedincov (kôň 13 z mohyly 1/V a kôň 6 z mohyly 2/V; Galanina 1983, 37–38). Na výnimočnosť skúmanej kategórie nálezov v podmienkach kultúr doby skýtskej nepriamo poukazuje aj nasledovná skutočnosť. Oba posledne spomenuté hroby koní zaradila L. K. Galanina, v rámci komplexného vyhodnotenia nálezov z mohylového a plochého pohrebiska v Kelermese, do svojej prvej a zároveň najhonosnejšie vyhotovenej skupiny súčastí a ozdôb ohlávky konského postroja, ktorá sa okrem iného vyznačuje použitím zlatých fólií s geometrickými alebo zoomorfnými motívmi na výzdobu falér (Galanina 1997, 125–127). Špecifický je aj hrob v mohyle 10 z pohrebiska Ordžonikidzevskij, ktorého inventár nedosahuje úroveň ostatných hrobov s nagajkami kelermeského typu zo severopontskej oblasti ani po stránke skladby, ani honosnosti (Burkov – Maslov 2005, obr. 15). Ak však daný hrob posudzujeme v kontexte celého pohrebiska, je nepochybné, že tento spolu s hrobom v mohyle 7 patrí medzi najbohatšie.

Z hľadiska nami skúmanej problematiky sú osobitne dôležité nagajky 2. typu, ktoré označujeme ako nagajky typu *Peski* a pre ktoré je charakteristická prítomnosť dutého valcovitého predmetu umiestneného pravdepodobne vo funkcii ozdobného okutia na opačný koniec bičička ako kožený remenec, presnejšie v mieste uchopenia rúčky dlaňou. Práve k jazdeckým bičičkom tohto typu môžeme priradiť aj kostené duté valcovité predmety z oboch chotínskych pohrebísk a niektoré im podobné nálezy VK z východného Maďarska a susedných oblastí. V porovnaní s nagajkami 1. typu je typ *Peski* zastúpený veľmi malým počtom exemplárov a z hľadiska priestorového rozšírenia zostáva jeho výskyt obmedzený iba na lokality v stepnej a lesostepnej zóne severného Pričiernomoria, ktoré sú tu geograficky pomerne rozptýlené.²⁰ Jedinou preukázateľnou výnimkou doloženou mimo posledne spomenutého regiónu

Eurázie je nález 40 cm dlhej zlatej plechovej valcovitej súčasti bičička nagajky z hrobu 5 v mohyle 2 z Aržanu v Tuve, na základe dendrochronologických analýz najnovšie datovaného na záver 7. storočia pred Kr. (Čugunov – Parzinger – Nagler 2003, 137 a 2006, 14).

Zo severopontskej oblasti je doteraz známych päť exemplárov nagajok typu Peski, z ktorých tri majú kovové okutia rúčky (Berdjanskij kurgan – centrálny hrob: Čeredničenko – Murzin 1996, 73, obr. 10; Peski – mohyla 9/hrob 1: Grebenikov 1987, 154, 157, obr. 4: 6; Kup´evacha – mohyla 8/hrob 1: Bojko – Berestnev 2001, 13, obr. 9: 10), zatiaľ čo zvyšné dva sú kombinované s kostenými detailmi (Berdjanskij kurgan – južný hrob: Fialko 1993, obr. 1: 1; Murzin – Fialko 1998, 109, obr. 7; zolnik 28 zo Západného opevnenia hradiska Bel´sk: Val´čak – Šramko 1996, 146, obr. 1, 2). Hoci tieto všetky konštrukčne patria k rovnakému typu jazdeckých bičiek, navzájom sa odlišujú materiálom a typom výzdoby dutého valcovitého okutia bičiska, vyhotovenou najmä v plastickom štýle. Práve značnou variabilitou zaznamenaných výzdobných prvkov posledne spomenutého konštrukčného detailu sa nagajky typu Peski líšia od nagajok rovnakého typu z lokalít VK, ktoré naopak vykazujú nezvyčajnú uniformitu prevedenia. Celý povrch zlatého, plechového, valcovitého a na jednom konci mierne zúženého obloženia rúčky, s centrálnou umiestnenou dvojicou väčších otvorov na jeho upevnenie z centrálného hrobu v Berdjanskom kurgane v Priazoví zo začiatku druhej štvrtiny 4. storočia pred Kr. (Monachov 1999, 284) pokrýva bohatá geometrická výzdoba v gréckom štýle v podobe viacnásobných vodorovných pásov zo zdvojených špirál. Naopak, podobne tvarovaný neúplný zlatý exemplár z hrobu 1 v mohyle 8 z pohrebiska Kup´evacha v Povorskí zo začiatku druhej polovice 4. storočia pred Kr. je hladký a na zachovanom konci opatrený nevýraznými vývalkami, pričom jeho upevnenie na drevené bičisko nagajky zabezpečovalo minimálne šesť drobných zlatých nitov umiestnených na kovaní pozdĺžne (obr. 2: 6; Bojko – Berestnev 2001, 13, obr. 9: 10). Vnútorňý priemer okutia (1,7 cm) zodpovedá rozmerom nálezov z oboch chotínskych pohrebísk (Bojko – Berestnev 2001, 13). Výnimočnosť pohrebiska Kup´evacha, ako to dokladá nagajka kelermeského typu z hrobu 1 v mohyle 13 (viď vyššie), spočíva v doklade súbežného používania hneď niekoľkých typov nagajok jednou komunitou, čo na ďalších lokalitách v severopontsko–kaukazskom regióne zatiaľ neregistrujeme. Špecifické je bičisko nagajky z hrobu 1 v mohyle 9 z Peski z polovice až druhej polovice 4. storočia pred Kr., ktoré predstavuje kombináciu dreveného podkladu, strieborného špirálovito stočeného pásika v dolnej časti bičiska a strieborného tenkého plechového valcovitého a vodorovne kanelovaného obloženia v jeho hornej časti (obr. 2: 3; Grebenikov 1987, 154, 157). Kombináciou viacerých ozdobných detailov sa tak nagajka z Peski odlišuje od ostatných nálezov jazdeckých bičiek, ktorých bičisko zdobí iba jeden prvok. Kostené obloženie z južného hrobu v Berdjanskom kurgane zo začiatku druhej štvrtiny 4. storočia pred Kr. (Monachov 1999, 284) je hladké a ukončené hlavičkou vlka (obr. 2: 8), pričom kombináciou nezdobenej plochy a zoomorfneho ukončenia zodpovedá výzdobe niektorých exemplárov VK z východného Maďarska (Csanytelek-Újhalastó – hrob 9: Galántha 1981, obr. 12: 6).²¹ Pre posúdenie skúmaných predmetov z lokalít VK má mimoriadny význam sídliskový nález neúplného poškodeného kosteného dutého valcovitého predmetu s jedným zachovaným malým otvorom v jeho dolnej tretine zo zolnika 28 zo západného opevnenia hradiska Bel´sk, v lesostepnej zóne Ukrajiny zo 7. storočia pred Kr. (obr. 2: 2; Val´čak – Šramko 1996, 146). Ide v podstate o identický tvarový princíp ako v prípade kostených exemplárov z oboch chotínskych pohrebísk. Výzdoba pozostáva z miestami nepravidelných radov kruhových očiek, na jednom mieste oddelených hlbším žliabkom. Podobný žliabok sa nachádza aj na zachovanom konci predmetu. Vnútorňý priemer predmetu, pohybujúci sa v rozpätí 1,1 až 1,7 cm, sa nápadne podobá na rozmery skúmaných nálezov z chotínskych pohrebísk (Val´čak – Šramko

Obr. 5 Nálezy kostných predmetov. 1, 4-22 – Csanytelek - Újhalastó (podľa Galántha 1981);
 2 – Chotín IA, kostrový hrob 220/1954; 3 – Chotín IA, kostrový hrob 143/1953
 (1, 4-22 – rôzne mierky; 2,3 – M 1:2)

1996, 46). S. B. Val'čak a B. A. Šramko považujú predmetný nález za kostenú bočnicu zubadla typologicky blízku typu Füzésabony a radia ho do strednej doby bronzovej (Val'čak – Šramko 1996, 148), čomu však protirečí hned niekoľko faktov. Všetky známe kostené tyčinkovité bočnice zubadiel typu Füzésabony a ich deriváty sú mierne oblúkovito prehnuté a v hornej časti zúžené, zatiaľ čo exemplár z hradiska Bel'sk je rovný (Hüttel 1981, 66–82, tab. 4: 35–36, 5, 6, 7: 37–46). Uvedenému funkčnému naznačeniu predmetu odporujú aj niektoré jeho metrické znaky, predovšetkým príliš malý priemer kruhového otvoru (0,4 cm), ktorý sa v prípade bočnic typu Füzésabony pohybuje od 1 cm vyššie. Ďalšou výraznou odlišnosťou je v prípade bočnic jednak prítomnosť dvoch nad sebou umiestnených otvorov a ich oválny tvar, a jednak maximálna šírka bočnic nepresahujúca 2 cm. Naproti tomu vonkajší priemer exempláru z hradiska Bel'sk dosahuje hodnotu 2,5 cm (Val'čak – Šramko 1996, 146). Z uvedených dôvodov ako aj s prihliadnutím na datovanie zolnika 28 do včasnokýtskeho obdobia sa nám použitie predmetu ako bočnice zubadla javí ako neopodstatnené a naopak sa prikláňame k názoru, že ide o súčasť bičiska nagajky. V súvislosti s nagajkami typu Peski vyvstáva ešte jedná sporná otázka a to, akú funkciu na bičisku mali valcovité duté okutia. V prípade plasticky nezdobených exemplárov s dĺžkou nad 7 cm, ako napríklad Berdjanskij kurgan alebo Chotín IB, je ich použitie ako rukovätí zrejme. Pri kratších exemplárov, nevhodných na uchopenie dlaňou ruky, sa ponúka možnosť ich použitia ako ozdobných hlavíc bičiska. Rovnako nevhodné na uchopenie dlaňou ruky boli vďaka plastickej výzdobe aj okutia z centrálného hrobu v Berdjanskom kurgane a z hrobu v Peski. Preto je veľmi pravdepodobné, že takto zdobené nagajky nemali praktický význam, ale v danom kontexte boli výhradne atribútmi vysokého sociálneho postavenia pochovaných jedincov.

Podobne ako v prípade nagajok typu Kelermes aj nagajky 2. typu sú doložené takmer výlučne v hroboch dospelých mužov s atribútmi bojovníka a s mimoriadne bohatou výbavou. Zvláštnosťou týchto hrobov sú aj v tunajšom prostredí zriedkavo sa vyskytujúce predmety, akými sú napríklad železné črpkáky s dlhou rúčkou (Kup'evacha: Bojko – Berestnev 2001, obr. 10: 1), jednosečné meče – mahairy typu Čertomlyk alebo náholenníky gréckeho typu (oba v Peski: Grebenikov 1987, obr. 4: 10, 4). Do kategórie tzv. kniežacích hrobov môžeme však zaradiť len Berdjanskij kurgan (Boltrik – Fialko – Čeredničenko 1994, 155).

Nagajky 3. typu sú vyrobené iba z organických materiálov (drevo, koža alebo lyko), bez použitia kovových alebo kostených detailov, čo však zákonite nevylučuje eventuality využitie iných dekoratívnych prvkov z dreva, kože alebo tkanín, prípadne výzdobu organickými farbivami. V severopontsko–kaukazskej oblasti predstavujú nálezmi kvantitatívne najmenej zastúpenú kategóriu prostriedkov na ovládanie koňa. Ich zachovanie totiž závisí predovšetkým od vhodných pôdnych a klimatických podmienok, preto sa môžeme domnievať, že jazdecké bičičky boli do hrobov z analyzovaného archeologického priestoru vkladané častejšie, ako dokladajú nálezy ich kovových a kostených detailov a väčšina z nich mohla byť zhotovená len z organických materiálov.²² Uvedené konštatovanie by sa tak mohlo vzťahovať aj na karpatský región, vrátane VK. Jediným spoľahlivým dokladom existencie nagajok 3. typu v severnom Pričernomorí je nález z hrobu 1 v mohyle 1 z Pervomaevky II, zo záveru 5. až prvej polovice 4. storočia pred Kr., kde jazdecký bičič vyrobený z kožených remencov bol nájdený in situ v mieste koženého opasku pochovaného dospelého muža, na ktorý bol pravdepodobne zavesený (obr. 2: 1; Evdokimov – Fridman 1987, 113–114, obr. 3: 4, 6, 7). Charakter výbavy v podobe kompletného za-

stúpenia jednotlivých ochranných súčastí výzbroje radí spomenutý nálezový celok do kategórie hrobov bojovníkov – ťažkoodencov,²³ čo nás oprávňuje domnievať sa, že zatiaľ čo nagajky s konštrukčnými detailmi z drahých kovov, prípadne z kosti a so zoomorfnou výzdobou²⁴ boli nielen atribútmi muža – bojovníka, ale v prvom rade ukazovateľom jeho vysokého sociálneho statusu, mali naproti tomu jazdecké bičičky v jednoduchšom prevedení bez kovových či kostených ozdobných prvkov ako predmety výlučne praktickému využitiu neodmysliteľné zastúpenie najmä v hroboch jazdcov – ťažkoodencov. Tento poznatok však nevyhnutne nemusí mať všeobecný charakter a môže platiť iba pre niektoré pohrebiská, nakoľko, ako to dokladá už zmieneny hrob z Pervomaevky II, aj v poslednej spomenutej kategórii sa vyskytli hroby s nadpriemernou výbavou a na miestne pomery občas neobvyklým inventárom.²⁵

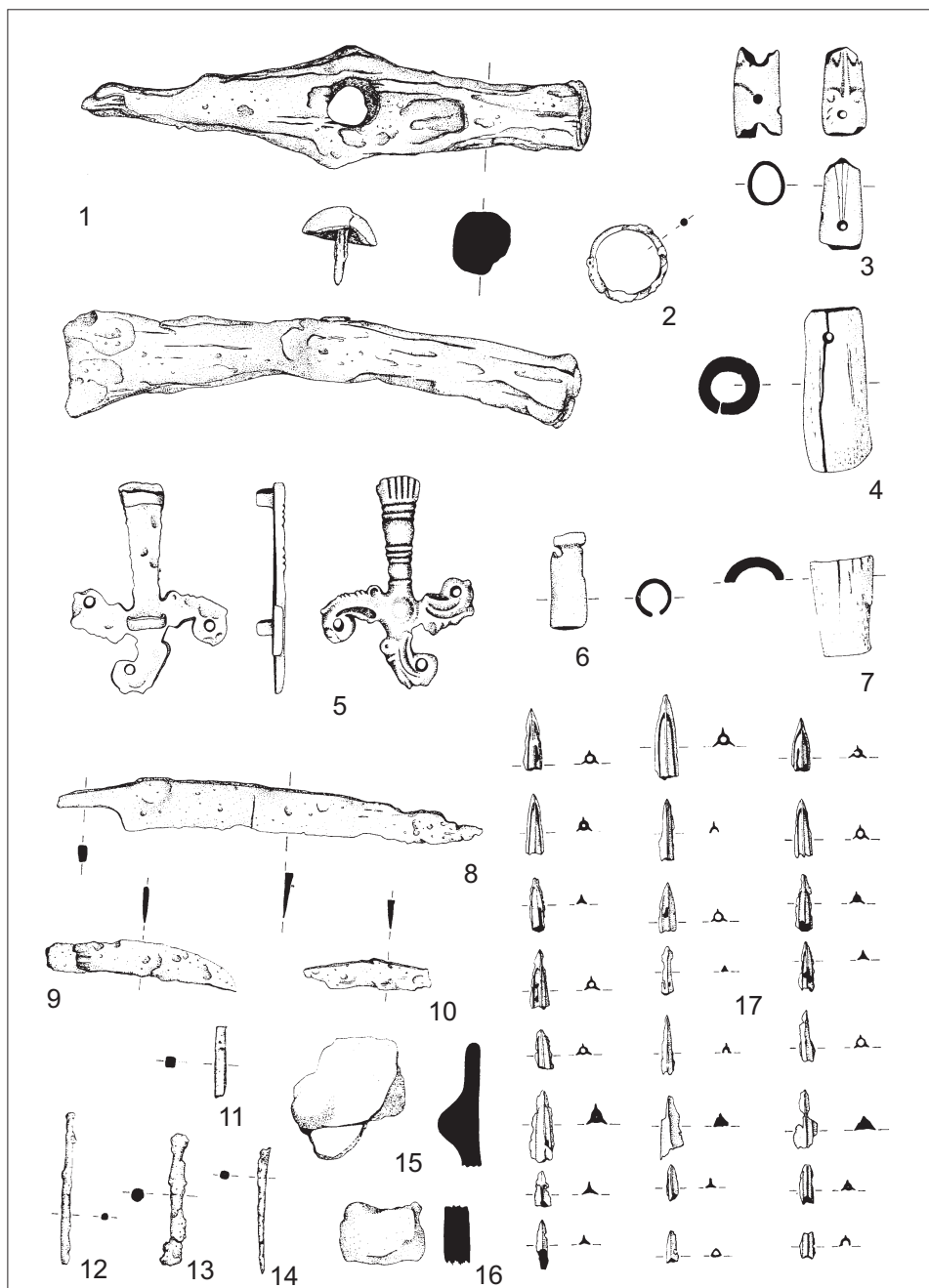
Z hľadiska nami analyzovanej problematiky je potrebné sa, na záver tejto časti príspevku, stručne zmieniť o nálezoch jazdeckých bičičiek – nagajok zo skýtskeho obdobia z východných častí Eurázie, predovšetkým z altajskej oblasti,²⁶ ktoré na základe kompletnému stavu zachovania, vďaka mimoriadne priaznivým miestnym klimatickým podmienkam a nálezovým okolnostiam poskytujú cenné informácie o mnohých konštrukčných detailoch, aké nám nesprostredkujú tak archeologické, ako aj obrazové a písomné pramene. Týka sa to napríklad spôsobu upevnenia koženého remenca na rúčku nagajky alebo koženého závesného pútka (bližšie – Borodovskij 1987, 30), ako aj početných dokladov zdobených bičičiek rôznymi farbami (pozri nižšie). Z územia rozšírenia pazyryckej kultúry sú doložené tri typy nagajok, ktoré s ohľadom na zloženie a charakter inventáru pochádzajú podobne ako v prípade severopontskej oblasti z hrobov jedincov výnimočného sociálneho a spoločenského postavenia. Jednoduchá nagajka z mohyly 1 z Pazyryku zodpovedá nášmu 3. typu (obr. 3: 7). Na drevené a kožou potiahnuté bičisko s priemerom 1,0 cm bol upevnený jednoduchý kožený remenec, pričom oba konce bičiska boli zdobené červenou farbou (Rudenko 1953, 227, obr. 140b). Tvarovo a konštrukčne identické jazdecké bičičky dodnes používa pôvodné nomádske obyvateľstvo dnešného Kazachstanu (Borodovskij 1987, 28). Drevené bičiská z mohýl 2 a 4 z Pazyryku majú oba konce zhrubnuté a zdobené jemnou rezbou s vyobrazením koňa (Rudenko 1953, 227, obr. 142, tab. CVI: 2), zatiaľ čo exemplár z mohyly 2 z Bašadaru predstavuje honosnejšie prevedení typ nagajky. Oba konce a stredná časť jeho dreveného bičiska bola vyzeraná do podoby vlčích hláv, ktoré boli následne potiahnuté zlatou fóliou (obr. 3: 6). Tou boli potiahnuté aj zvyšné časti rúčky (Rudenko 1960, 278, tab. 2; Fialko 1993, obr. 1: 6–8). Dĺžka bičísk vyššie spomenutých nagajok sa pohybovala v rozpätí od 40 do 44 cm (Rudenko 1953, 227–228 a 1960, s. 78), pričom identickú dĺžku dosahovala aj rúčka nagajky z Peski (Grebenikov 1987, 154) a z mohyly 2 z Aržanu (Čugunov – Parzinger – Nagler 2003, 137). Zdá sa, že z praktického hľadiska išlo pravdepodobne o optimálnu dĺžku bičísk nagajok, majúcu svoje uplatnenie bez rozdielu na teritórium a kultúrnu príslušnosť nálezov (Mozolevskij – Polin 2005, 339). Ako však dokladajú niektoré nálezy zo severopontskej oblasti s dĺžkou bičiska nad 45 cm (napríklad Russkaja Trostjanka), uvedené konštatovanie nemusí mať bezpodmienečne širšiu teritoriálnu platnosť.

Ikonografické pramene viažuce sa ku Skýtom nám poskytujú nielen množstvo informácií o ich fyzickom vzhľade, o spektre používaných súčastí kroja, o výzbroji a výstroji, ako aj náboženských predstavách, ale zobrazujú aj rôzne výjavy z bežného života skýtskej spoločnosti. A práve ich súčasťou sú aj vyobrazenia nagajok, vykazujúce rôznu mieru

schematickosti (obr. 3: 1–3, 4, 5, 8, 9). V porovnaní s archeologickými prameňmi obrazové pramene v kombinácii s etnografickými paralelami nás informujú aj o niektorých metrických údajoch, akými sú napríklad pomer dĺžky remenca a bičiska, ako aj o spôsobe nosenia nagajok, ktoré boli buď pomocou koženého pútka zavesené na opasok, prípadne prevlečené cez zápästie ruku alebo jednoducho za opasok zasunuté (Borodovskij 1987, 29, obr. 2: 5, 6). Uvedené spôsoby nosenia nagajok na opasku potvrdzujú aj niektoré archeologické nálezy, ako napríklad už vyššie zmienený hrob z Pervomaevky II. Ikonografické pramene zo skúmanej oblasti môžeme rámcovo rozdeliť na dve skupiny. Do prvej, menej početnej skupiny zaraďujeme výrobky toreutiky (obr. 3: 1, 3; Borodovskij 1987, 29, obr. 1: 4–6; Mozolevskij – Polin 2005, 337, obr. 137: 1, 2), zatiaľ čo druhú zastupujú svojrázne kamenné antropomorfné stély, znázorňujúce bojovníkov s ich typickými atribútmi (obr. 3: 4, 5, 8, 9; Ol'chovskij – Evdokimov 1994, 65, tab. 12, obr. 1, 30, 42, 48: 81, 83, 71, 77: 128, 85: 147, 89). Na všetkých vyobrazeniach sú nagajky späté výlučne s mužským svetom a činnosťami im vyhradenými, čo potvrdzuje zistenia analýzy archeologických prameňov.²⁷ V tejto súvislosti poukazujeme na zarážajúcu skutočnosť, že na takmer všetkých vyobrazeniach nagajky majú rovnaký tvar s rovným bičiskom a občas so zhrubnutým (napríklad stéla z Ol'chovčik: Ol'chovskij – Evdokimov 1994, obr. 48: 81) alebo oblúkovito prehnutým ukončením v mieste upevnenia remenca (napríklad stéla z Aleksandrovscoe: Ol'chovskij – Evdokimov 1994, obr. 77: 128). Preto zistenia ohľadne ich typologického triedenia na obrazové pramene môžeme aplikovať iba v značne obmedzenej miere, čo pravdepodobne súvisí aj so snahou umelca nereprodukovať presné kópie daných predmetov. Na druhej strane práve na výrobkoch toreutiky sú jednotlivé motívy vypracované detailne, so značne realisticky poňatými individuálnymi črtami zobrazených osôb, časťami odevu, zbraní a podobne. Zatiaľ čo výrobky toreutiky patria do 4. storočia pred Kr., nagajky sú zobrazované iba na kamenných antropomorfných stélach, datovaných do 7. až 5. storočia pred Kr. (Mozolevskij – Polin 2005, 337; Ol'chovskij – Evdokimov 1994, 62, 66).²⁸

Okrem ikonografických prameňov zmienky o nagajkách zo skýtskeho obdobia nachádzame aj v *pisomných prameňoch*. Práve tieto nás informujú o možnosti ich využitia nielen ako prostriedku na ovládanie koňa, ale za istých okolností aj ako pomerne efektívnej zbrane a prostriedku ochrany jazdca v prípade útoku. So zmienkami o nagajkách sa stretávame v diele gréckeho historika Herodota, v súvislosti s opisom udalostí po návrate Skýtov do pričiernomorských stepí z ich bojových ťažení na Predný Východ (Herodotos IV, 2–4). Žiaľ, tieto sú veľmi kusé a bez akéhokoľvek opisu ich jednotlivých častí, prípadne spôsobu ich výroby. Na mimoriadny význam a obľúbenosť nagajky u nomádskych etník nepriamo poukazuje aj skutočnosť, že skýtski lukostrelci, pôsobiaci v 5. storočí pred Kr. v Aténach v pomocných peších policajných jednotkách, si ich vo svojej výstroji ponechali (Frolov 1998, 146).

Z výsledkov analýzy vyplynulo, že všetky uvedené kategórie prameňov nie sú vzájomne rovnocenné z hľadiska poskytujúcich informácií o jazdeckých bičkov z doby skýtskej. Pre poznanie samotného materiálu je tak najdôležitejšia kategória priamych archeologických prameňov, doplnená najmä o informácie získané štúdiom ikonografických prameňov. Naopak, z hľadiska charakteru a množstva poskytovaných informácií o nagajkách sú najmenej vhodné pramene písomné. Iba zohľadnenie všetkých dostupných typov

Obr. 6 Cegléd - Hordógyár, kostrový hrob (podľa Kemenczei 1986).
Rôzne mierky

prameňov však umožňuje vytvoriť si pomerne jasnú predstavu o tejto skúmanej kategórii nálezov. Predovšetkým niektoré informácie získané vyhodnotením obrazových prameňov potvrdili výsledky analýzy archeologických prameňov. Týka sa to hlavne spôsobu nosenia nagajok, nakoľko tieto, pokiaľ nám to nálezové okolnosti umožňujú konštatovať, boli najčastejšie situované v tesnej blízkosti rúk, resp. predlaktí pochovaných jedincov (napríklad Soboleva mogila: Mozolevskij – Polin 2005, 157; Čertomlyk: Rolle – Murzin – Alekseev 1998, 82; Aksjutincy a Volkovcy: Il'inskaja 1968, 37, 48). Zmienená poloha by tak naznačovala možnosť uloženia nagajky do hrobu v polohe, kedy táto bola pomocou koženého pútka prevlečená cez zápästie pochovaného jedinca.

Čo sa týka spôsobu výzdoby bičísk nagajok, porovnanie zistených výsledkov pre severopontsko–kaukazskú oblasť a východné regióny Eurázie ukázalo nasledovné. Zatiaľ čo pre prvú oblasť je charakteristické použitie samostatných dekoratívnych prvkov predovšetkým z drahých kovov a v obmedzenej miere aj z kosti/parohoviny, ktoré boli na bičisko upevňované pomocou nitov, rúčky nagajok z lokalít pazyryckej kultúry sú priamo zdobené drevorezbou, často v kombinácii s výzdobou organickými farbivami.

S používaním jazdeckých bičíkov je úzko späté aj vlastníctvo koňa. Na základe hrobového inventáru môžeme predbežne konštatovať nasledovné. Vo všetkých hroboch s nagajkami sú doložené rôzne typy militárií a v danom kontexte je potrebné upozorniť najmä na pomerne častý výskyt, v podmienkach severného Pričiernomoria, inak nepočítaných celokovových náholenníkov gréckeho typu (napríklad Mastjugino, Soboleva mogila, Čertomlyk),²⁹ alebo jednosečných mečov typu mahaira s prepychovo zdobenou rukoväťou (napríklad Soboleva mogila alebo Peski)³⁰ či picích rohov v týchto hroboch (napríklad Mastjugino alebo Soboleva mogila).³¹ V prípade konského postroja sa črtajú tri situácie. Predovšetkým v stepnej zóne severného Pričiernomoria nagajky boli v hroboch doprevádzané jednak konským postrojom, a jednak hrobmi zauzdených koní, častokrát separátne umiestnenými pod mohylový násyp. Naopak, posledne spomenutý znak absentuje v hroboch z jej lesostepnej zóny, kde kôň bol symbolicky nahrádzaný iba konským postrojom (*pars pro toto*). Tretiu skupinu predstavujú hroby bojovníkov – ťažkoodencov z Pervomaevky a Peski, ku ktorým môžeme priradiť aj hrob z Ordžonikidzevskij, vo výbave ktorých konský postroj nie je zastúpený vôbec.³² Aj napriek uvedenému jazdecké bičíky môžeme považovať za jednoznačný atribút a hlavne za nevyhnutnú súčasť výbavy bojovníka – jazdca. Tradícia použitia nagajky vo funkcii špecifického atribútu výbavy bojovníka – jazdca sa v analyzovanej oblasti zachovala až do stredoveku, čoho dokladom sú napríklad jazdecké bičíky tvarovo a konštrukčne veľmi blízke skúmaným exemplárom z doby železnej z hrobov 59 a 80 z pohrebiska Korablino v Rjazanskej oblasti zo 4. až 5. storočia po Kr. (Achmedov 1991, 146–147, obr. 1, 2: a, b). Na základe etnografických pozorovaní vieme, že u súčasných nomádov nagajka má nielen praktický význam, ale aj magickú funkciu, napríklad sa zvykne vešať nad kolísku chlapca na jeho ochranu pred zlými duchmi (Borodovskij 1987, 28; Mozolevskij – Polin 2005, 335).

Sumarizujúc poznatky o chronologickom zaradení hrobov s nagajkami s ozdobnými súčasťami ako ukazovateľa vysokého sociálneho statusu majiteľa, môžeme v rámci skúmaného archeologického priestoru konštatovať, že ich počet v neskoroskýtskom období dosahuje v porovnaní so včasnorskýtskym úsekom niekoľkonásobne vyššiu hodnotu akiste aj preto, že v 4. storočí pred Kr., a to najmä v jeho druhej polovici, je podiel tzv. kniežacích hrobov v zmienenej oblasti výrazne vyšší (Boltrik 2004, 88). Dôkladný rozbor archeologického materiálu zároveň ukázal, že práve v neskoroskýtskom období dochá-

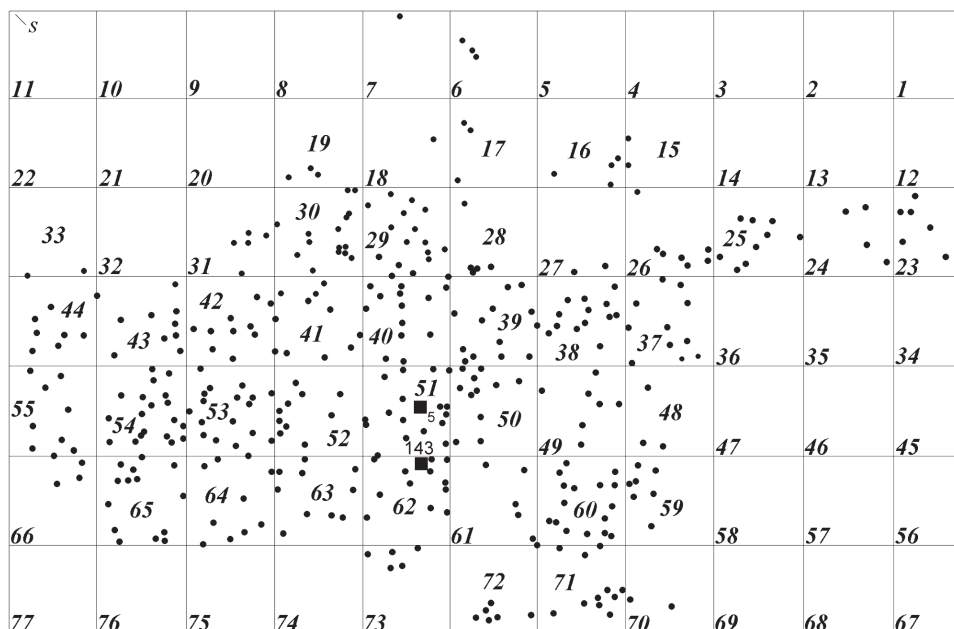
dza k výraznému obohateniu ozdobných prvkov rúčok nagajok. Fakt, že pre stredoskýtske obdobie používanie nagajok nemáme zachytené archeologicky, nemusí automaticky naznačovať aj ich samotnú absenciu. Aj napriek už zisteným rozdielom v podobe prítomnosti ozdobných detailov z kovu alebo kosti/parohoviny, sú všetky tri typy nagajok konštrukčne jednotné, a preto používanie jednoduchých a výlučne z organických materiálov vyrobených nagajok 3. typu môžeme predpokladať aj v priebehu 6. a 5. storočia pred Kr. Podobné konštatovanie, ako v prípade posledne spomenutého časového úseku vo vývoji skýtskej kultúry, sa vzťahuje aj na predskýtske obdobie, kedy aj napriek výraznému nárastu významu koňa v tamojších komunitách nemáme až na jednu už zmienenu výnimku v podstate už mimo skúmaného archeologického priestoru z Belogradca spoľahlivo doložené využívanie jazdeckých bičiek ako nástrojov na ovládanie koňa.³³ Či vyššie uvedené konštatovania sú podmienené iba stavom bádania v danom regióne, alebo absencia nagajok v uvedených časových úsekoch má iný závažnejší dôvod, ukáže až čas a najmä v budúcnosti realizované výskumy.

V druhej časti štúdie sa podrobnejšie venujeme nálezom z lokalít VK a geograficky blízkych regiónov s prihliadnutím najmä na otázky typológie a výzdoby daných predmetov a sociálny aspekt skúmanej problematiky.

Hneď na úvod je potrebné zdôrazniť mimoriadne dôležitý fakt. Z územia rozšírenia VK máme v súčasnosti k dispozícii vyše 2 000 hrobových celkov, z toho nagajky sa preukázateľne vyskytli iba v šiestich z nich. Môžeme sa preto domnievať, že absencia archeologických dokladov častí nagajok z organického materiálu v našich podmienkach nie je spôsobená iba nevhodnými pôdnymi podmienkami, ale pod túto skutočnosť sa pravdepodobne podpísala aj nedostatočná metodika výskumu, rôzna miera pozornosti venovaná sledovaniu nagajok a najmä charakter pramennej bázy pre poznanie VK. Tú tvoria v prvom rade nálezy zo starších výskumov pohrebiskových lokalít, z ktorých mnohé nie sú dodnes komplexne vypublikované, alebo stav ich publikovania je pre potreby hĺbkovej analýzy nedostatočný. Na základe uvedeného tak nami uvádzaný počet nálezov jazdeckých bičiek nemusí byť konečný. Ich prítomnosť indikujú výlučne iba kostené prvky ich bičísk.

Z pohrebísk VK vo východnom Maďarsku a zo severozápadného Rumunska sú doteraz známe štyri ďalšie hrobové celky s kostenými valcovitými dutými predmetmi, ktoré z hľadiska funkcie môžeme preukázateľne spájať so súčasťami bičísk nagajok. K najreprezentatívnejším z nich bezpochyby patria exempláre z Ceglédu - Hordógyár (Dinnyés 1982, 55, obr. 5, tab. XIX; Kemenczei 1986, 118, 122, obr. 4: 3, 4) a Tiszalöku - Börtön (Scholtz 2007, 58, obr. 5: 3). V prípade prvej lokality ide o kostrový ojedinelý hrob, z ktorého pochádza hneď niekoľko neúplne zachovaných kostených dutých valcovitých predmetov. Z nich môžeme do súvisu s nagajkami dávať iba dva exempláre, ktoré však nevyhnutne nemusia indikovať prítomnosť dvoch jazdeckých bičiek v hrobe, ale ako pravdepodobnejšia sa javí možnosť umiestnenia každého z predmetov na opačný koniec bičiska nagajky.³⁴ Jeden z predmetov so zachovanou dĺžkou 6–8 cm a vnútorným priemerom okolo 1,7 cm je hladký a na zachovanom mierne zúženom konci sú umiestnené dva protiahlé malé otvory (obr. 6: 4), zatiaľ čo druhý menší exemplár skôr kónického tvaru so zachovanou dĺžkou 4 cm a s tromi malými otvormi zobrazuje značne štylizovanú zvieraciu hlavičku pravdepodobne s otvorenou tlamou (obr. 6: 3).³⁵ Pri pohľade zhora sú

zreteľne rozpoznateľné oči a nozdry, indikujúce mačkovitú šelmu. Zdobený je aj neúplný a značne poškodený exemplár so zachovanou dĺžkou 5,1–5,2 cm a vnútorným priemerom okolo 1,5 cm, rozpadnutý na dve polovice zo žiarového hrobu 320 z Tiszalöku (obr. 4: 2). Zachovaný koniec má tvar nevýrazného obvodového prstenca. Na predmete boli dva oproti sebe umiestnené otvory a zvyšky ťažko interpretovateľnej rytej, pravdepodobne geometrickej výzdoby, hoci v danom prípade nemôžeme vylúčiť ani zoomorfnú výzdobu. Ostatné exempláre pochádzajú z pohrebiska Csanytelek - Újhalastó, z ktorých kompletne zachovaný exemplár z porušeného kostrového hrobu 9 sa vyznačuje ukončením v podobe značne schematicky stvárnenej zvieracej hlavičky, s otvorenou bezzubou tlamou, pravdepodobne mačkovitej šelmy alebo medveďa (obr. 5: 1; Galántha 1981, 54, obr. 12: 6) a výzdobne sa tak blíži exempláru z Ceglédu. S rovnakou situáciou ako v prípade Ceglédu máme akiste dočinenia aj v kostrovom dvojhrobe 16. Tu, usudzujúc na základe polohy skúmaných nálezov v hrobe, boli oba kompletne zachované kostené valcovité predmety nasadené každý na opačný koniec rúčky nagajky (Galántha 1981, 50, obr. 8, 9: 6–7). Jeden z predmetov s výraznejším obvodovým prstencom na jednom z koncov je tvarovo identický s exemplárom z hrobu 49/1961 z Chotína IB, ale je nezdobený (obr. 4: 10), zatiaľ čo druhý exemplár má oba konce zvisle žliabkované (obr. 4: 9). V prípade pohrebiska Csanytelek - Újhalastó, keďže táto lokalita doteraz nebola komplexne publikovaná, chýbajú presné metrické údaje predmetov, predovšetkým ich vnútorný priemer a celková dĺžka. Aj napriek uvedenému ich spojitost' s rúčkami jazdeckých bičíkov je na základe tvaru a výzdoby, ako aj s ohľadom na analógie, viac než opodstatnená. V tejto súvislosti považujeme za dôležité spomenúť ešte dva nedávno publikované nálezy. Je to dutý

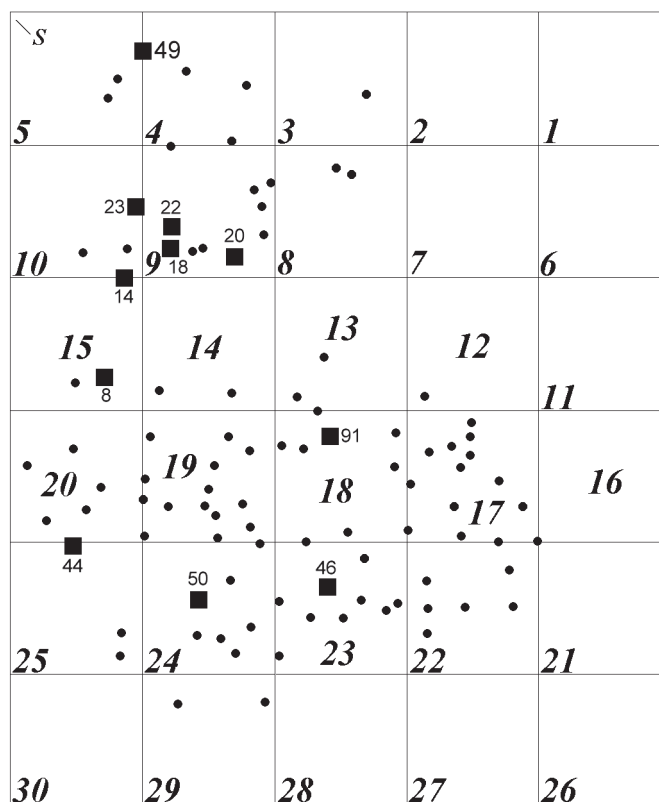

Obr. 7 Chotín IA. Plán pohrebiska s vyznačenými polohami niektorých hrobov.
M 1:400

valcovitý kostený predmet, iba 3 cm dlhý, so značne štylizovanou zoomorfnou plastickou výzdobou, bez bližšej špecifikácie, v kombinácii s bodkami z hrobu 106 z Csanyteleku - Újhalastó (Hatalmasok 2001, 181, obr. 324) a taktiež dutý valcovitý predmet, 8,1 cm dlhý, s rytou geometrickou výzdobou v podobe vetvičkovitého vzoru z hrobu 35 z Csárdaszállás - Hanzélitanya (Hatalmasok 2001, 180, obr. 314). Vzhľadom na zverejnenie iba čiastkových poznatkov z výskumov oboch pohrebiskových lokalít majú úvahy o možnom funkčnom naznačení zmienených kostených predmetov iba charakter domnienky, preto sme tieto do celkového vyhodnotenia nezahrnuli. Na základe metrických údajov, tvaru a čiastočne aj výzdoby môžeme usudzovať o ich možnom použití ako súčastí bičísk jazdeckých bičíkov. V prípade exempláru z Csanyteleku je na základe značne malej dĺžky pravdepodobnejšie jeho použitie ako ozdobnej hlavice, resp. ukončenia bičiska nagajky. Podobná funkcia, ako v prípade posledne spomenutých nálezov, nie je vylúčená ani pri fragmente kosteného dutého valcovitého predmetu s výzdobou pozostávajúcou z nepravidelne rozmiestnených bodiek z kostrového hrobu 220/1954 z Chotína IA (obr. 5: 2)

Súbor analyzovaných nálezov súčastí nagajok z lokalít VK, ktorý máme z celého územia jej rozšírenia k dispozícii, nie je síce veľmi rozsiahly, aj napriek tomu dovoľuje aspoň v hrubých rysoch isté konštatovania. Z načrtnutého prehľadu vyplýva, že všetky vyššie spomenuté nálezy konštrukčne patria k jednému typu, ktorý v severopontsko–kaukazskej oblasti zodpovedá nagajkám typu Peski. Na základe počtu ozdobných detailov v prípade karpatských nálezov môžeme vyčleniť dve kategórie nagajok. Do prvej kategórie sme zaradili nagajky, ktorých bičisko zdobil iba jeden prvok (obe chotínske pohrebiská, Tiszalök, pravdepodobne Csanytelek – hrob 9). V prípade druhej kategórie výzdobu rúčky nagajky tvorili dva detaily, z ktorých dlhší a nezdobený exemplár bol umiestnený v mieste uchopenia rúčky a kratší zdobený exemplár na jej opačný koniec (Cegléd, Csanytelek – hrob 16). V porovnaní so severopontsko–kaukazskou oblasťou zastúpenie oboch zmienených kategórií v archeologickom materiáli VK je viac–menej rovnocenné. Práve druhá kategória nachádza blízke paralely v jazdeckých bičíkoch pazyryckej kultúry, a to najmä v exemplároch z mohýl 2 a 4 z Pazyryku (Rudenko 1953, obr. 142, tab. CVI: 2). Prítomnosť alebo absencia výzdoby a jej typ umožňuje ďalšie rozčlenenie skúmaných predmetov, na nezdobené a zdobené geometricky alebo zoomorfne. Nezdobené exempláre sú doložené iba v druhej kategórii nagajok a sú kombinované buď s geometricky, alebo so zoomorfne zdobenými kostenými detailmi. Pokým pre severozápadnú časť Karpatskej kotliny sú charakteristické výlučne geometricky zdobené súčasti bičísk nagajok, v jej východnej časti sú doložené aj exempláre so zoomorfným ukončením. Motív hlavičky mačkovitej šelmy z hrobu z Ceglédu nemá doteraz v susedných regiónoch a predovšetkým v severopontsko–kaukazskej oblasti bližšie paralely. Naopak, motív hlavičky psovitej šelmy s otvorenou tlamou a ceriacimi zubami (vlk), aký nachádzame aj na predmete z hrobu 9 z Csanyteleku, je jedným z najcharakteristickejších motívov zverného štýlu doby skytskej v povolžsko–uralskej oblasti (sauromatská kultúra) a na strednom Podoní, kde sa uplatnil najmä na kostených a bronzových ozdobných súčastiach ohlávky konského postroja v tvare kančích klov (Grakov 1999, 14–20, obr. 3: 7, 10, 4: 8–10, 5: 1–3, 10; Guljaev 2004, obr. 3, 4, 7; Korol'kova 2006, 105–128, tab. 60–65). V porovnaní s východnými paralelami je motív na exempláre z Csanyteleku značne schematizovaný, viac–menej iba s naznačenými kontúrami hlavy s chýbajúcimi detailmi ako uši a oči, ale so zdôraznenými pyskami tlamy, čo dovoľuje predpokladať, že ide o miestny výrobok

kopírujúci východné predlohy. Možnosť kontaktov VK so vzdialenejšími východnými oblasťami severného Pričernomorja a so sauromatskou kultúrou, či už priamo alebo sprostredkované, nie je zarážajúca, vzhľadom na výskyt ďalších nálezov rovnakého charakteru, akými sú napríklad niektoré typy hrotov šípov so skrytou tuľajkou³⁶ alebo kostené obloženie rukoväte noža zo sídliskového objektu 26 z Lajosmizse (Hatalmasok 2001, 180, obr. 318; Kemenczei 2005, obr. 5: 10).³⁷ Rozbor výzdobných motívov na skúmaných predmetoch a jeho porovnanie s ostatnými kostnými nálezmi známej funkcie z analyzovanej oblasti, ako napríklad kostných obložení rúčok bojových nožov (napríklad Veľký Grob: Farkaš 1986, obr. 4: 1, 2 alebo Chotín IA – kostrový hrob 13/1952: Dušek 1966, tab. II: 16; ďalšie lokality u Kemenczei 2005, obr. 5: 1–5), kostných puzdier a súčasne rúčok britiev (napríklad Chotín IB – hroby 46/1961 a 91/1962: Dušek 1966, tab. LIV: 17, LXI: 7 alebo Maňa – hrob 12: Benadik 1983, tab. I: 5), ozdobných kovaní tulcov na šípy (Török-szentmiklós – Surján – hrob 31: Csalog – Kisfaludi 1985, 311, 326, obr. 2: 13; Tiszalök – Börtön – hrob 320: Scholtz 2007, 58, obr. 5: 4), ako aj už v úvode zmienovaných schránok na úschovu kozmetických prípravkov (Kisfaludi 1997, obr. 13–15), umožnil nasledovné konštatovania. Kombinácia zoomorfnej a geometrickej výzdoby je okrem nagajok doložená aj na ozdobných kovaniach tulcov na šípy a na bojových nožoch. Naopak samostatne aplikovanými geometrickými motívmi sú okrem niektorých nagajok zdobené iba britvy a schránky na kozmetické prípravky. Výzdoba posledne zmienovaných typov nálezov je viac–menej zarážajúco jednotná a pozostáva prevažne zo samostatných kruhových očiek

Obr. 8 Chotín IB.
Plán pohrebiska s vyznačenými polohami niektorých hrobov. M 1:400

alebo kruhových očiek v kombinácii s esíčkovitým ornamentom, zo šrafovaných trojuholníkov a kosoštvorcov, prázdnych kosoštvorcov a viacnásobných cikcakovitých línií. Porovnateľné výzdobné motívy nachádzame vo východoalpskej oblasti predovšetkým na keramických výrobkoch (Schwappelwein 1999) a na niektorých kostených predmetoch (Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004, tab. 45: 13, 58: 3, 65: 4, 84: 14, 15, 130: 16, 17, 134: 11; Gabrovec 2006, tab. 26: 19, 178: 189). Naproti tomu kombinácia geometrickej a zoomorfnej výzdoby v rámci jedného predmetu je charakteristická výlučne pre VK. Niektoré z uvedených výzdobných motívov zaznamenávame aj na kostených obloženiach rúčok bojových nožov a kovaniach tulcov na šípy, naopak absentujú na väčšine kostených dekoratívnych prvkoch rúčok nagajok. Plastická výzdoba v podobe žliabkov na oboch koncoch predmetu z hrobu 16 z Csanyteleku je však v prostredí VK výnimočná a nateraz bez bližších paralel. V prípade zoomorfnej výzdoby je pozoruhodná jej zreteľná spojitosť s militáriami a konským postrojom a tým aj s mužskou zložkou populácie VK, zatiaľ čo na predmetoch samostatne aplikovaná geometrická výzdoba je až na niektoré výnimky spätá skôr so ženskou sférou.³⁸ Ako však dokladajú nálezy súčasti nagajok z oboch chotínskych pohrebísk, zvyk aplikovať typ výzdoby na konkrétny predmet s prihliadnutím na pohlavie, prípadne aj vek jedincov nemusí mať vo VK všeobecne platný charakter a môže sa líšiť v závislosti od konkrétneho pohrebiska. Pozoruhodné je aj zistenie ohľadne výberu druhu zobrazovaných zvierat, keďže až na kostené kovania tulcov na šípy sú zbrane vrátane bronzových krížových kovaní tulcov na šípy zdobené výlučne hlavičkami dravých vtákov (orlov), zatiaľ čo v prípade zoomorfne zdobených súčasti bičísk nagajok, pokiaľ to stav ich publikovania umožňuje stanoviť, je to naopak motív hlavičky mačkovitých šeliem, prípadne medvedov. Výskyt zoomorfnej výzdoby v prostredí VK síce možno chápať ako prejav jej kontaktov so severopontsko–kaukazskou kultúrnou oblasťou, ide však už o lokálne podmienené motívy aplikované na nesporne miestne výrobky. Uvedený fakt dokladajú práve niektoré kostené ozdobné prvky nagajok.

Hroby s nagajkami sa v rámci skúmaného archeologického priestoru vyskytujú viacej ojedinele bez zreteľnejšej priestorovej koncentrácie. Zaujímavé v danom kontexte je zistenie ich zastúpenia na náleziskách všetkých troch regionálnych skupín VK podľa členenia Chochorowského (1984, 103). Mimo územia rozšírenia VK je výskyt nagajok nanajvýš zriedkavý, pričom rovnako tvarované kostené predmety, ktoré by sme mohli spájať so súčasťami jazdeckých bičíkov, sa vyskytli iba na dvoch ďalších lokalitách. Jeden čiastočne poškodený exemplár so zdvojeným cikcakovitým motívom umiestneným do niekoľkých vodorovných pásov pochádza z centrálného žiarového hrobu v mohyle 2 z Atenicy v Srbsku (obr. 2: 7; Djuknic' – Jovanovic' 1965, 15, tab. 22: 8)³⁹ a javí sa ako najbližšia analógia k nálezom z hrobu 49/1961 z Chotína IB. Zložitejšiu geometrickú výzdobu má exemplár s dvojnásobne oblúkovito vykrojeným spodným koncom z mohly 8 na pohrebisku v Kuštanoviciach, v Zakarpatskej Ukrajine (Popovič 1997, 82, tab. 8: 2).⁴⁰ V prostredí kuštanovickej kultúry nateraz predstavuje ojedinelý nález a podobne, ako aj v prípade už zmieneného nálezu z hrobu miestnej elity z Atenicy, je dokladom kontaktov oboch kultúrnych prostredí s VK.⁴¹ Zarážajúca je úplná absencia preukázateľných dokladov nagajok v hroboch chronologicky a geograficky blízkej východokarpatskej ciumbrudskej skupiny z centrálneho Sedmohradska, teda z priestoru s dokladmi bezprostredného dlhodobšieho styku jej nositeľov s obyvateľmi východoeurópskeho regiónu.⁴² Tvrdeniu A. Hellmuth (2006, 64) ohľadom možného použitia kosteného, duté-

ho kónického predmetu z kostrového hrobu 7 z pohrebiska Mărișelu ako súčasti nagajky, však odporujú v prvom rade jeho metrické údaje, ako aj tvar a poloha v hrobe v tesnej blízkosti hrotov šípov, umiestnených z vonkajšej strany ľavej stehennej kosti (Marinescu 1984, 51, obr. 12: 7).

Periodizácia VK nie je doposiaľ uspokojivo doriešená. Hlavným dôvodom je predovšetkým absencia hĺbkovej analýzy vnútorného vývoja veľkých pohrebísk VK z celého územia jej rozšírenia, spôsobená najmä nedostatočným spracovaním nálezového materiálu a stavom publikovania väčšiny lokalít. Preto chronologické zaradenie mnohých nálezových celkov VK ostáva v predložennom príspevku iba rámcové. Sprievodné nálezy, ktoré by umožňovali presnejšie chronologické zatriedenie súčasti nagajok, poskytujú iba tri hroby. Kostrový hrob 49/1961 z Chotína IB patrí, na základe bronzového liateho masívneho krúžku s výčnelkom po odliatí (obr. 1: 4), do stupňa HD2, do ktorého spadá fažisko jeho výskytu v severozápadohalštatskej oblasti (Parzinger – Stegmann-Rajtár 1988, 175), hoci tento typ tu sporadicky prežíva až do stupňa HD3 (Heynowski 1992, 31–32; Trachsel 2004, 73–76). Pre datovanie hrobu 320 z Tiszalöku-Börtön sa ako určujúca ukazuje keramika. Identický krčah vyrobený na hrnčiarskom kruhu zo zmieneneho hrobu (obr. 4: 7) pochádza aj z hrobu 191 z Csanyteleku – Újhalastó (Galántha 1986, obr. 3: 7), v prípade ktorého sú názory ohľadne jeho datovania nejednotné. T. Kemenczei ho radí na základe keramiky na prelom 7. a 6. storočia pred Kr., t. j. na začiatok stupňa HD1 podľa konvenčného datovania (Kemenczei 1994, 93). Práve keramický inventár, z ktorého prevažná časť nádob typologicky vychádza z tvarov nádob staršej doby halštatskej, umožňuje podľa B. Teržan zaradiť uvedený hrob rámcovo už do druhej polovice 7. storočia pred Kr. (Teržan 1998, 514–515). K najmladšiemu datovaniu v prípade tohto hrobu dospel J. Chochorowski, ktorý vylučuje možnosť jeho časového zaradenia skôr ako na začiatok 6. storočia pred Kr. (Chochorowski 1998, 483). Na časovú blízkosť oboch posledne spomenutých hrobových celkov poukazuje v inventári aj prítomnosť mís s jazykovitými výčnelkami na okraji (Galántha 1986, obr. 2: 3), ktoré sú podľa S. Stegmann-Rajtár typické pre skupinu stredného a severovýchodného Zadunajska, ako jednej zo skupín východohalštatského kultúrneho okruhu (Stegmann-Rajtár 2002, 199), a ktoré tak vo VK predstavujú archaický znak a doklad jej kontaktov s prostredím halštatskej kultúry. Identická misa kónického tvaru spolu s veľkou dvojkónickou vázou pochádza aj zo zničeného hrobu 9 z toho istého pohrebiska (Galántha 1981, obr. 11: 2, 6). Misa z hrobu 320 z Tiszalöku však vykazuje isté odlišnosti oproti zmieným nálezom z Csanyteleku (obr. 4: 8) a na základe esovitej profilácie hornej časti tela nachádza početné analógie v značne geograficky rozptýlených nálezoch z územia kultúry Basarabi na východe až po nálezy z pohrebiska v Kleinkleine na západe (Metzner-Nebelsick 2002, 140–143, obr. 55). Vyššie uvedené konštatovania tak umožňujú zaradiť hrob 320 z Tiszalöku a hrob 9 z Csanyteleku do rovnakého časového horizontu ako hrob 191 z Csanyteleku, s určitosťou nie neskôr ako na začiatok 6. storočia pred Kr., hoci v danom prípade sa prikláňame k ešte skoršiemu datovaniu, a to do druhej polovice, resp. záveru 7. storočia pred Kr. Datovanie hrobového celku z Tiszalöku R. Scholztom (2007, 59) do obdobia okolo polovice až druhej polovice 6. storočia pred Kr., na základe kosteného kovania tulca na šípy, opierajúc sa pritom o zaužívané datovanie predmetnej kategórie nálezov zavedené T. Kemenczeiom (1986), sa nám javí ako nepravdepodobné. Ani nálezy z kostrového hrobu z Ceglédu nie sú chronologicky citlivé (obr. 6). Jediným oporným bodom je v danom prípade bron-

zové krížové kovanie tulca na šipy so zoomorfnou výzdobou (obr. 6: 5), ktoré môžeme s prihliadnutím na datovanie podobných nálezov z kostrového hrob 40/1952 z Chotína IA (Dušek 1966, tab. V: 20), z hrobu 12/1910 z pohrebiska v Olbii v severozápadnom Pričiernomori (Skudnova 1988, 55; Polin 1987, 29) a z hrobu 3 v mohyle 3 z pohrebiska Aksaj južne od Volgogradu (Kopylov 2002, 284; Petrenko et al. 2006, 395–396) zaradiť do prvej polovice 6. storočia pred Kr. Zaradenie vyššie spomenutých hrobov s krížovými kovaniami tulcov na šipy už do druhej polovice 7. storočia, ako sa domnieva A. Hellmuth, je na základe argumentácie autorky neopodstatnené (Hellmuth 2007, 73–74, 83).⁴³ Do prvej polovice 6. storočia pred Kr. patrí aj kostený predmet z centrálného hrobu v mohyle 2 z Atenicy (Parovic'-Pešikan 1988, 1988 a 1989–1990, 139). Rámcové zaradenie hrobu 16 z Csanyteleku - Újhalastó a hrobu 143/1953 z Chotína IA do 6. storočia pred Kr. umožňujú veľké vázy so širokým vydutím, vysokým úzkym hrdlom a štyrmi plastickými jazykovitými výčnelkami umiestnenými na vydutí alebo pod maximálnym vydutím (obr. 5: 4), ktoré sa zdajú byť charakteristické pre starší vývojový úsek VK (Romsauer – Pieta 1992, 217). Nakoľko chronologický vývoj keramiky VK nie je doteraz celkovo komplexne zhodnotený, nie je vylúčené prežívanie tohto typu váz do mladšieho úseku VK.

Na základe vyššie uvedených zistení je zrejmé, že nálezy súčastí nagajok sú vo VK charakteristické pre jej starší časový úsek a sú zastúpené v hroboch z druhej polovice/záveru 7. storočia pred Kr. a zo 6. storočia pred Kr. V danom kontexte však musíme zdôrazniť, že pokiaľ sa nagajky v nálezových celkoch VK nevyskytli v sprievode dobre datovateľných predmetov, neplnia samé o sebe funkciu chronologického kritéria. Ak je datovanie východoeurópskych exemplárov typu Peski hodnoverné, čo dozaista je,⁴⁴ potom sú nálezy nagajok z lokalít VK staršie.

Nezanedbateľným je aj sociálny aspekt skúmanej problematiky a porovnanie zistených výsledkov so situáciou v severopontsko-kaukazskej oblasti. Nižšie prezentované výsledky analýzy totiž naznačujú, že v rámci sociálnej a spoločenskej stratifikácie VK „majitelia nagajok“ nepatrili do jednej vrstvy, ale hoci absolútna väčšina z nich tvorila miestnu „elitu“, je možné niektorých z nich zaradiť skôr do skupiny zámožnejšieho rádového obyvateľstva (hrob 143/1953 z Chotína IA). Vyvstáva tak otázka, či jazdecké bičiky môžeme v prostredí VK chápať ako jednoznačný ukazovateľ vysokého sociálneho statusu ich majiteľov, alebo tomu tak nie je.

Hroby s nagajkami sú, až na žiarový hrob 320 z Tiszalöku, kostrové. Antropologické analýzy máme k dispozícii iba v prípade oboch chotínskych pohrebísk (dospelí muži) a hrobu 16 z Csanyteleku (deti). Preto pri ostatných hrobových celkoch je pohlavie, prípadne vek jedincov možné určiť iba na základe archeologických indícií, v prvom rade hrobového inventára. A práve ten je jedným z dôležitých hodnotiacich znakov sociálneho a spoločenského postavenia jedinca. Vzhľadom na obmedzený rozsah predloženej štúdie sme do výberu hodnotiacich znakov okrem charakteru inventára ďalej zaradili iba úpravu a rozmery hrobovej jamy a polohu hrobu v rámci pohrebiska. Tie je podľa možnosti potrebné sledovať nie oddelene, ale spolu v rámci jedného hrobového celku a pri následnom vyhodnotení je samozrejme nevyhnutné všímať si ich vo vzťahu k ostatným hrobom na pohrebisku. Preto pohrebisko Csanytelek - Újhalastó mohlo byť do našej analýzy zahrnuté iba v obmedzenej miere, nakoľko kvôli absencii komplexnej publikácie výsledkov výskumu je prakticky nemožné sa vyjadriť k sociálnemu rozvrstveniu tamojšej komunity. Analýzu komplikuje aj doposiaľ chýbajúca hĺbková zhrňujúca štúdia k prob-

lematike pohrebného rítu VK. Pri všetkých troch hodnotiacich znakoch vychádzame zo základného predpokladu, že významní jedinci sa od ostatných členov komunity odlišovali rozmanitosťou, početnosťou, špecifickosťou alebo ojedinelosťou súčastí hrobovej výbavy, v miestnych podmienkach špeciálnou úpravou hrobovej jamy, umocnenou aj jej nadpriemernými metrickými znakmi a prípadne osobitnou polohou v rámci plochy pohrebiska. Na základe vyššie uvedeného sa pre nasledujúcu analýzu ako najvhodnejšie ukazujú práve obe chotínske pohrebiská, nakoľko hrob z Ceglédu je solitérnym hrobom a v prípade Tiszalöku bola zachytená iba časť pohrebiska, v blízkosti ktorého sa nachádzalo aj súdobé sídlisko (Scholtz 2007, 57).

Analýza hrobového inventára ukázala, že v prípade väčšiny hrobov s nagajkami môžeme hovoriť ako o hroboch jedincov s výnimočným postavením v spoločnosti. Na základe vzájomných kombinácií jednotlivých kategórií nálezov môžeme vyčleniť dve skupiny hrobov. Prvú skupinu zastupujú hroby bez zbraní, kde môžeme zaradiť iba kostrový hrob 143/1953 z Chotína IA. Ostatné hroby patria do druhej skupiny, pre ktorú je charakteristický výskyt zbraní. Hrob 9 z Csanyteleku nie je možné, na základe chýbajúcich údajov o sprievodných nálezov, priradiť ani k jednej z uvedených skupín. Druhá skupina hrobov – hroby so zbraňami – nie je homogénna, nakoľko na základe počtu a typu zbraní možno túto skupinu ďalej členiť na dve podskupiny: na hroby iba s diaľkovými zbraňami a hroby s kombináciou diaľkových a úderových zbraní. Pre všetky hroby je spoločný výskyt diaľkových zbraní v podobe vyššieho počtu hrotov šípov. Práve väčšie množstvo šípov uložených do hrobu buď samostatne (hrob 49/1961 z Chotína IB⁴⁵, obr. 1: 7) alebo v sprievode kovaní tulcov na šípky, ako je tomu aj v prípade hrobu z Ceglédu (obr. 6: 17) a Tiszalöku (obr. 4: 1), nie je v rámci VK bežný, ale naopak nanajvýš zriedkavý jav (Párducz 1973, 32, mapa 1; Hellmuth 2006, 83). Na základe pozorovaní z ostatných pohrebísk VK je zrejмый súvis medzi počtom hrotov šípov a sociálnym statusom pochovaného jedinca, nakoľko tieto vo väčšom počte nachádzame iba v mimoriadne bohatých hroboch dospelých mužov. Menší počet hrotov šípov zaznamenávame iba v hrobe 16 z Csanyteleku (obr. 5: 21), keďže ale ide o detský hrob, nie je uvedené zistenie prekvapujúce.⁴⁶ Naopak, v detských hroboch sú zriedkavé a ak sa v nich vyskytli, tak iba v jednom exemplári pravdepodobne vo funkcii amuletu. Hroby 49/1961 z Chotína IB, 320 z Tiszalöku a z Ceglédu spája aj prítomnosť úderovej zbrane v podobe železných čakanov (obr. 1: 3, 6: 1, 4: 5), pre ktoré platí to isté ako v prípade vyššieho počtu hrotov šípov. Na výnimočné postavenie jedincov z hrobu z Ceglédu a z Tiszalöku jednoznačne poukazuje aj prítomnosť krížových kovaní tulcov na šípky so zoomorfnou výzdobou (obr. 6: 5, 4: 4; k jej interpretácii pozri vyššie), ktoré sa v rámci územia rozšírenia VK vyznačujú sporadickým výskytom (Kemenczei 1986). V súvislosti s výbavou hrobov s nagajkami je potrebné poukázať aj na pomerne častý výskyt brúsikov v týchto nálezových celkoch (obr. 1: 6, 5: 22). O tom, že nejde o bežný typ pracovného nástroja, dostupný širšiemu okruhu ľudí, svedčí aj fakt, že na oboch chotínskych pohrebiskách je doložený iba v 5 hroboch z celkového počtu 467 preskúmaných hrobových celkoch. Hrob 320 z Tiszalöku je nielen jediným na pohrebisku, ktorý obsahoval zbrane (Scholtz 2007, 57), ale o jedinečnosti jeho výbavy svedčí aj zriedkavý tvar keramiky, zastúpený veľkým krčahom vyrobeným na hrnčiarskom kruhu (obr. 4: 7) a prítomnosť prakových kamenných gúľ (obr. 4: 3), zatiaľ jediných svojho druhu v celom stredo európskom priestore v dobe železnej. V súvislosti s VK je zarážajúca absencia súčastí konského postroja v hroboch s nagajkami. Či v prípade malého bronzového krúžku (obr. 1: 5) a masívneho liateho bronzového krúžku s výčnelkom po odliavaní (obr. 1: 4)

z hrobu 49/1961 z Chotína IB ide o vodiace krúžky, ktoré by tak v tomto prípade mohli symbolicky nahrádzať súčasti konského postoja, zostáva zatiaľ otvorené. Na danej situácii nič nemení ani fakt, že medzi rozhádzanými ľudskými kosťami sa nachádzali aj kosti koňa, nakoľko z terénnej dokumentácie nie je jasné,⁴⁷ či tieto svedčia o spolu pochovanom koňovi, alebo ide iba o doklad vo VK zriedkavých, mäsitých prídavkov. Identita bojovníka – jazdca je preto v prípade týchto hrobov pravdepodobne symbolicky zdôraznená iba prítomnosťou nagajky. Avšak spolu výskyt nagajok ako nástrojov na ovládanie koňa a diaľkových zbraní v podobe vyššieho počtu hrotov šípov v týchto hroboch tak poukazuje na to, že jazdectvo a lukostrelba ako činnosti boli vo VK vzájomne úzko späté. Inventár hrobov s nagajkami pozostáva aj z keramických nádob, z ktorých sú zastúpené bežné tvary keramiky VK (misy, hrnce, veľké vázy, džbány). Osobitná skupina keramiky, akou sú napríklad miniatúrne nádoby vyskytujúce sa predovšetkým v bohatých ženských hroboch, je doložená iba v hrobe 320 z Tiszalöku, a to už vyššie spomínaný krčah, vyrobený na kruhu. Preto, pokiaľ ide o keramiku, hroby s nagajkami sa neodlišujú od ostatných hrobov. Z hľadiska počtu nagajok v rámci jedného hrobového celku predstavuje hrob 49/1961 z Chotína IB vo VK unikát. Prítomnosť dvoch jazdeckých bičikov v spomenutom hrobe možno interpretovať tým, že jedna z nagajok bola iba rezervná v prípade, ak by sa druhá bežne používaná poškodila alebo inak znefunkčnila. Tento predpoklad nepriamo naznačujú aj značné stopy opotrebovania najmä výzdoby na jednom z kostených predmetov (obr. 1: 1), aké na druhom z predmetov nezaznamenávame. Uvedená hypotéza nachádza ďalšie nepriame potvrdenie aj v severopontskej oblasti, kde v prípade výskytu dvoch tulcov na šípy v rámci jedného hrobového celku, je jeden z nich interpretovaný ako náhradný.⁴⁸

Na základe vyššie uvedeného je nepochybné zistenie, že inventár hrobov s nagajkami sa od ostatných líši kvalitatívne ako aj kvantitatívne. Z hľadiska zastúpenia nálezov podľa pôvodu, je inventár hrobov s nagajkami prekvapujúco homogénny. Jedinou výnimkou je kostrový hrob 49/1961 z Chotína IB, v inventári ktorého sú okrem lokálnych typov prítomné aj nálezy, typické pre halštatskú kultúru. Uvedené sa týka oboch bronzových krúžkov, najmä však liateho masívneho krúžku s výčnelkom po odlievaní. Podobné krúžky sú typické v prvom rade pre severozápadný halštatský okruh (Heynowski 1992, 30–32).

Pri špeciálnej vnútornej úprave hrobov vo VK evidujeme úpravu hrobových jám drevom, ktorá sa na pohrebiskách VK vyskytuje nanajvýš zriedkavo.⁴⁹ Vyšší počet dokladov použitia dreva v konštrukciách hrobových jám v rámci jedného pohrebiska zaznamenávame len na pohrebisku Csanytelek - Újhalastó (Galántha 1986, 70). V skupine hrobov s nagajkami drevené konštrukcie boli zachytené iba v prípade hrobu z Ceglédu a hrobu 49/1961 z Chotína IB, ktorý je na pohrebisku jediný svojho druhu, a ktoré v oboch prípadoch indikuje prítomnosť kolových jamiek v rohoch hrobových jám (k Ceglédu: Dinnyés 1982, 55). Absencia tohto spôsobu úpravy hrobovej jamy v prípade hrobu 16 z Csanyteleku nie je, aj napriek vyššie zmienenej skutočnosti prekvapujúca, keďže tento spôsob sa tu zdá byť viazaný iba na žiarové hroby (Galántha 1986, 70). Ak zoberieme do úvahy metrické údaje hrobových jám, predovšetkým ich dĺžku a šírku, potom všetky hroby s nagajkami, okrem hrobu 143/1953 z Chotína IA, sa vyznačujú nielen nadpriemernými hodnotami, ale aj štvorcovou pôdorysnou dispozíciou. Tá je na pohrebiskách VK rovnako neobvyklá ako špeciálna úprava hrobových jám drevom či kameňom. V prípade žiarových hrobov, pre ktoré je z hľadiska ich samotného charakteru štandardný kruhový

pôdorys a malý priemer do 1 m a odchýlky od uvedeného štandardu zaznamenávame zriedkavo, platí vyššie uvedené dvojnásobne. Preto pri danom hodnotiacom znaku môžeme konštatovať, že tento zvýrazňuje osobitné sociálne a spoločenské postavenie jedincov, pochovaných z hľadiska zloženia s mimoriadnou výbavou vrátane nagajok.

Polohu hrobov s nagajkami v rámci plochy pohrebiska môžeme sledovať iba v prípade oboch chotínskych pohrebísk. Hrob 143/1953 sa od ostatných na pohrebisku neodlišuje špeciálnou polohou. Na uvedenom nič nemení ani fakt, že hrob je situovaný v blízkosti samostatného hrobu koňa 5, keďže ich vzájomný vzťah nie je možné preukázateľne doložiť (obr. 7). V prípade hrobu 49/1961 však evidujeme odlišnú situáciu. Tento je situovaný na samotnom južnom okraji pohrebiska, kde registrujeme určitú kumuláciu hrobov okolo samostatne pochovaných hrobov koní 18 a 22, jediných na danom pohrebisku, pričom táto kumulácia hrobov je od zvyšku pohrebiska zároveň zreteľne oddelená prázdny priestorom (obr. 8). Preto nie je prekvapujúce zistenie, že práve v tejto časti sa okrem už zmienených hrobov koní a hrobu 49/1961 ako nepochybne najbohatšieho nálezového celku na pohrebisku koncentrujú ďalšie hroby s mimoriadne bohatou, prípadne v podmienkach daného pohrebiska výnimočnou výbavou. Sú nimi žiarový hrob 14/1961 (žena), kostrový hrob 26/1961 (žena), porušený hrob 23/1961 a kostrový hrob 20/1961, ktorý tu predstavuje najbohatší detský hrob (Dušek 1966, tab. LI: 11–22, LIII: 1–10, LII: 18, 4–10). V danom kontexte je potrebné poukázať aj na žiarový hrob 8/1961 (žena) s bimetalickým zrkadlom a troma zdobenými hlinenými praslenmi (Dušek 1966, tab. L), ktorý sa v zmienenej kumulácii hrobov síce nenachádza, ale je k nej z ostatných hrobov na pohrebisku priestorovo najbližšie (obr. 8). Aj ostatné hroby dospelých jedincov mužského pohlavia s bohatou výbavou v podobe železných čakanov, súčastí tulcov na šipy, súčastí konského postroja a britiev (hroby 44, 46, 50, 91) sú situované v okrajových kvadrantoch pohrebiska (obr. 8).

Viac než problematické je zaradenie kostrového hrobu 143/1953 z Chotína IA medzi hroby jedincov vysokého sociálneho postavenia. Nielen absenciou špeciálnej vnútornej úpravy hrobovej jamy a aj v podmienkach daného pohrebiska jej priemernými rozmermi a typickým oválnym pôdorysom, ale aj na základe absencie zbraní a súčastí konského postroja nedosahuje úroveň ostatných hrobov s nagajkami. Počet keramických nádob v inventári hrobu (štyri nádoby) sa však zreteľne vymyká z bežného rámca, keďže pre dané pohrebisko sa v hrobovej výbave ako štandardné javí zastúpenie jednej alebo dvoch nádob. Vyšší počet keramických nádob je tu nanajvýš zriedkavý a v podmienkach zmieneného pohrebiska tak môže naznačovať vyššie spoločenské postavenie jedinca. Z tohto hľadiska je potrebné posudzovať aj hrob 143, pričom uvedené znásobuje aj prítomnosť nagajky v jeho inventári, ako predmetu vyznačujúceho sa ojedinelosťou výskytu v sledovanom kultúrnom prostredí.

Na skutočnosť, že prítomnosť nagajky v hrobe nemožno chápať ako jednoznačný atribút dospelého muža, poukazuje hrob 16 z Csanyteleku - Újhalastó, v ktorom boli pochované dve deti vo veku 6–8 a 10–14 rokov (Galántha 1981, 50). Na základe zastúpenia preukázateľne mužských prvkov vo výbave hrobu, akými sú napríklad brúsiky, môžeme oprávnené predpokladať, že v hrobe boli pochovaní chlapci (obr. 5: 4–22). Vzhľadom na chýbajúce metrické údaje oboch kostených súčastí nagajky, nie je možné zistiť eventuality súvis medzi vekom jedinca a veľkosťou bičiska nagajky. Vystáva tak otázka, či v tomto prípade nagajka sa mohla funkčne priamo viazať k dieťaťu alebo nie. V danom prípade je veľmi pravdepodobné, že zastúpenie nagajky vo výbave hrobu demonštruje príslušnosť

detí k vysokej sociálnej vrstve komunity pochovávajúcej na danom pohrebisku.⁵⁰ Potvrdenie vyslovenej domnienky stav publikovania uvedenej lokality neumožňuje, keďže je tým obmedzená možnosť vyhodnotiť daný nálezový celok v kontexte celého pohrebiska. Ak však zoberieme do úvahy detské hroby z ďalších pohrebísk VK, je pre absolútnu väčšinu z nich príznačná značná minimalizácia hrobovej výbavy, ktorá zväčša pozostávala z retiazky s obmedzeným počtom korálikov a jednej nádoby.

Zistenie, že pri hroboch s nagajkami ide o hroby jedincov s osobitným sociálnym postavením, potvrdzuje aj kumulácia viacerých sledovaných hodnotiacich znakov, predovšetkým hrobového inventára, úpravy hrobu, rozmerov hrobovej jamy a v prípade hrobu 49/1961 z Chotína IB zdôraznená aj poloha v rámci plochy pohrebiska. Na výnimočnosť hrobovej výbavy nepriamo poukazuje aj skutočnosť, že hrob z Ceglédu a hrob 49/1961 z Chotína IB sú vykradnuté.

Mnohé z nagajok pochádzajú z hrobov, ktorých nálezové okolnosti neumožňujú rekonštruovať ich presnú polohu v hrobe. Ide v prvom rade o hroby žiarové (Tiszalök) a porušené, respektíve vykradnuté (hrob 49/1961 z Chotína IB, hrob 6 z Csanyteleku - Újhalastó), čo značnou mierou determinuje ich použiteľnosť a znižuje celkový počet hrobových celkov poskytujúcich informácie o ich polohe v hrobe vo vzťahu k pochovanému jedincovi. Tieto však dokladajú, že nagajky boli najčastejšie ukladané v tesnej blízkosti horných končatín (Chotín IA – hrob 143/1953, Csanytelek - Újhalastó – hrob 16).

Z výsledkov analýzy zároveň vyplynulo, že kvalitatívne hľadisko, t. z. typ výzdoby – geometrická alebo zoomorfná, prípadne ich vzájomná kombinácia, pri sociálnej diferenciácii pochovaných jedincov nezohrávalo žiadnu úlohu, nakoľko nagajky s výzdobou oboch typov sú si ako atribút vysokého sociálneho statusu rovnocenné.

Nagajky sú jednoznačným dokladom toho, že v prostredí VK sociálny status pochovaného jedinca môžu dokumentovať aj výrobky z organických materiálov, preto je potrebné aj týmto venovať zvýšenú pozornosť. Kostené predmety ako detaily rúčok jazdeckých bičíkov tak rozširujú repertoár komponentov, typických pre mužskú časť populácie VK. V archeologickom materiáli predchádzajúceho časového úseku skúmané kostené nálezy nemajú v oblasti Karpatskej kotliny príslušné paralely. Ak by náš predpoklad, že v prípade týchto predmetov skutočne ide o súčasti jazdeckých bičíkov – nagajok bol správny, tieto potom predstavujú v pravekom vývoji Karpatskej kotliny unikátny a najstarší archeologicky sprostredkovaný doklad používania tohto typu nástroja na ovládanie koňa.

ZÁVER

Na záver môžeme konštatovať nasledovné. Analyzované kostené duté valcovité predmety z lokalít VK možno na základe východných analógií spoľahlivo interpretovať ako súčasti rúčok jazdeckých bičíkov – nagajok. Keďže výskyt nagajok vo VK je spätý so severopontsko–kaukazskou oblasťou, mnohé sporné otázky ich interpretácie je možné vyriešiť len po zrealizovaní hĺbkovej analýzy materiálu z posledne zmienenej oblasti. Avšak na základe výzdoby, ako aj materiálu, môžeme nagajky z nálezísk VK označiť za regionálnu zvláštnosť, zastúpenú najmä v hrobových celkoch z jej staršieho úseku vývoja, a nesporne ich preto nemožno považovať za importy. Porovnanie zistených výsledkov analýzy nálezov z pohrebísk VK a zo severopontsko–kaukazskej oblasti poukazuje jednak na isté podobnosti, kedy môžeme hovoriť o istých spoločných tendenciách, a jednak aj na isté odlišnosti medzi oboma zmienеныmi kultúrnymi prostrediami. Konštrukčne

nagajky z oboch regiónov predstavujú jeden typ, navzájom sa líšia iba prítomnosťou či absenciou a typom ozdobných detailov. Z tohto hľadiska má uvedené zistenie sčasti nadregionálny charakter. Nálezy súčastí nagajok typu Peski z územia VK sa však v porovnaní so severným Pričiernomorím ukazujú ako pomerne jednoduchšie prevedené. Širšiu teritoriálnu platnosť má aj konštatovanie, že nagajky sú doložené v hrobch jedincov s výnimočným postavením. Poukazujú na to nielen nálezy zo severopontsko–kaukazského archeologického priestoru, ale aj nálezy výnimočne dobre zachovaných jazdeckých bičikov z oblasti Altaja a ich zriedkavé doklady z lokalít VK a susedných oblastí (Ateni-ca). Pozoruhodná je aj podobnosť v polohe nagajok v hrobe vo vzťahu k pochovanému jedincovi, keďže tieto sa zväčša nachádzali v oblasti pásu alebo kostí predlaktia jednej z horných končatín. Oproti severopontskému regiónu nálezy súčastí jazdeckých bičikov sa v prostredí VK vyznačujú výrazne nižšou frekvenciou výskytu. Ani na náleziskách v severopontsko–kaukazskej oblasti však nie sú nagajky častým typom nálezov, hoci z typologického hľadiska sú nesporne rozmanitejšie ako v prostredí VK. Pod ich malý počet sa tu pravdepodobne nepodpísal tak stav bádania, nakoľko iba zo stepnej zóny Ukrajiny a zo severného Kaukazu je doložených vyše 1 900 hrobových celkov (Ol' chovskij 1991, 6, tab. 1; Machortych 1991, 8–9),⁵¹ ako skôr sociálna podmienenosť ich výskytu. Porovnanie hrobov s nálezom nagajky ďalej ukázalo, že kým v severopontsko–kaukazskej oblasti sú v týchto hrobch pochovaní výlučne dospelí muži, vo VK sú nagajky sporadicky zastúpené aj v hrobch detí so značne bohatou výbavou, na základe ktorej je nesporné, že ide o nedospelých jedincov mužského pohlavia. Na základe zastúpenia rôznych typov prameňov nie sú obidva v práci analyzované archeologické regióny rovnocenné. Vzhľadom na nedostatok informácií o presnej podobe a jednotlivých konštrukčných detailoch nagajok z karpatského regiónu si v ich prípade musíme vypomáhať lepšie zachovanými a prostredníctvom rôznych prameňov doloženými východnými paralelami. Preto zatiaľ iba nagajky zo severopontsko–kaukazskej oblasti môžeme sledovať v dvoch rovinách, a to v rovine ich súčasného stavu sprostredkovaného archeologickým výskumom a v rovine rekonštrukcie ich pôvodného vzhľadu. Medzi hrobmi VK a hrobmi zo severopontsko–kaukazskej oblasti, v oboch prípadoch s nagajkami typu Peski, je časový rozdiel najmenej sto rokov. Preto aj z chronologického hľadiska, a nie iba na základe geometrickej výzdoby, je v prípade nagajok z lokalít VK nepochybné, že ide o výrobky, ktoré sa zhotovovali v domácom prostredí. Ich preukázateľne mladšie východné paralely teda slúžia iba ako prostriedok k stanoveniu funkcie exemplárov VK. Znalosť nagajok bola do Karpatskej kotliny sprostredkovaná práve z východu, hoci tu sa na nagajkách uplatnili iné výzdobné detaily (nagajky kelermeského typu). Ak zoberieme do úvahy prípadnú existenciu polonómádskeho spôsobu života nositeľov VK (Chochorowski 1998, 475), potom možnosť používania jazdeckých bičikov vo VK nie je ničím prekvapujúca.

Mnohé predmety, ktoré v minulosti boli zaradené do kategórie nálezov bližšie neurčenej funkcie, sú tak vďaka komplexnému pohľadu a zhodnoteniu dnes nanovo prehodnocované a interpretované ako súčasti nagajok, k čomu v nemalej miere prispelo aj zverejnenie nálezového materiálu získaného modernou metodikou výskumu. Aj napriek týmto snahám ostane časť kostených predmetov z lokalít VK nateraz funkčne bez bližšej interpretácie. Ďalšia odlišnosť medzi oboma v príspevku analyzovanými archeologickými regiónmi spočíva aj v rozdielnej miere pozornosti, venovanej odbornej verejnosti tejto pozoruhodnej kategórii nálezov. Svedčia o tom mnohé práce ruských a ukrajinských

autorov publikované v posledných rokoch a absencia zhrňujúcej štúdie k výrobkom z kostí a parohoviny z územia rozšírenia VK. Preto dúfame, že predkladaný príspevok v tomto ohľade nebude posledný, ale práve naopak, jeho výsledky výraznou mierou podnietia a inšpirujú ďalších bádateľov k bádaniu na poli danej problematiky.

POZNÁMKY

- ¹ Súčasný stav pramennej bázy sa od roku 1985 výrazne nezmenil, hoci odvtedy pribudlo niekoľko nových lokalít VK tak z územia Maďarska, ako aj z územia Slovenska: pozri napríklad Romsauer – Pieta 1992, Romsauer 1993, Hatalmasok 2001.
- ² Najvypuklejšie sa uvedené prejavuje najmä v pohrebnom ríte, ktorý vo VK nepodliehal prísnyim pravidlám, čoho dokladom sú napríklad: birituálne pohrebiská s nejednotnými elementmi pohrebného rítu, hroby s osamoteným telom koňa alebo pochovávanie koňa spolu s ľudským jedincom, nejednotnosť skladby a charakteru hrobovej výbavy v rámci jednotlivých pohrebísk VK a v materiálnej náplni, ako napríklad výskyt keramiky točenej na kruhu, osobitých typov hlinených korálikov a pečatidiel, hadovitých záušnic ako súčastí ženského kroja, absencia alebo naopak prítomnosť spínadiel odevu v podobe spôn cudzej proveniencie a ďalšie.
- ³ Vzhľadom na chýbajúce analýzy a presné určenia materiálu zo strany špecialistov – zoológov pri výrobe skúmaných predmetov tak nemôžeme vylúčiť ani možnosť použitia parohoviny, preto ďalej v texte pre zjednodušenie uvádzame ako materiál iba kosť.
- ⁴ Chotín IA – 369 hrobov; Chotín IB – 98 hrobov, súčasťou oboch pohrebísk sú aj samostatné hroby koní a hroby ľudských jedincov so spolupočovanými koňmi (Dušek 1966, 7).
- ⁵ Väčšina bádateľov sa pridrižiava M. Dušekom zaužívaného označenia pohrebisko IA a IB, Stoia 1975 naopak používa označenie plocha IA a plocha IB.
- ⁶ Uvedený katalóg je súčasťou pripravovanej dizertačnej práce autorky predloženej štúdie s názvom „Obdobie vekerzugskej kultúry v severozápadnej časti Karpatskej kotliny“.
- ⁷ Zámerne používame označenie jazdeckých bičiek, nakoľko okrem neho podľa spôsobu použitia existuje aj pastiersky bič ako signalizačný nástroj, ktorého zvukom pastier riadi pohyb stáda, a ktorý sa od jazdeckého biča odlišuje niektorými detailmi ako aj dĺžkou remenca, občas niekoľkonásobne prevyšujúceho dĺžku rúčky, ako aj bič na poháňanie konského a volského záprahu.
- ⁸ Napríklad Bojko – Berestnev 2001, 59–62, Borodovskij 1987, Fialko 1993, Savčenko 2004, 243–244.
- ⁹ Týka sa to najmä nálezov z východných častí Eurázie, napríklad Pazyryk (Rudenko 1953) alebo Bašadar (Rudenko 1960).
- ¹⁰ Uvedená typologická klasifikácia zodpovedá triedeniu podľa Borodovskij 1987, 29 iba čiastočne, zmienený autor pri typologickom vyhodnotení nagajok z doby skýtskej zohľadnil aj nálezy z východných častí Eurázie, ako aj obrazové pramene, pričom rámcovo vyčlenil štyri typy jazdeckých bičikov: jednoduché, zodpovedajúce nášmu 3. typu; nagajky, zodpovedajúce nášmu 1. typu; nagajky so zoomorfným ukončením a nagajky s bičiskom so zoomorfnou výzdobou po celej jej dĺžke.
- ¹¹ Sporadicky sú doložené strieborné exempláre ako napríklad Moldovka – mohyla 5 (Machortych – Tupčienko 1998, 494, obr. 4: 4); v prípade možnosti, že by rúčka nagajky bola zhotovovaná aj z hrubých a dostatočne pevných spletaných kožených alebo lykových remencov, potom špirálovito stočený kovový pásik slúžil nielen ako dekoratívny prvok, ale mal aj praktickú funkciu na spevnenie rúčky nagajky; príslušnosť 18 zlatých plechových korálikov k nagajke z Tolstoj Mogily sa javí ako málo pravdepodobná (Mozolevskij 1979, 179, obr. 52: 4).
- ¹² V prípade celkovej dĺžky bičiska nagajky je však potrebné rátať s rozmermi väčšími ako dĺžka špirálovito stočeného plechového pásika, nakoľko tento najpravdepodobnejšie končil v mieste upevnenia remenca na bičisko a cez uvedené miesto ďalej nepresahoval.
- ¹³ Nie všetky špirálovito stočené plechové pásiky z drahých kovov boli súčasťou rúčok nagajok, nakoľko tieto, ako to dokladajú nálezy z Talaevskij kurgan (Mancevič 1954, obr. 4) a Čertomlyku

- centrálny hrob/severovýchodná hrobová komora (Rolle – Murzin – Alekseev 1998, 20), boli polyfunkčnými predmetmi a používali sa ako dekoračný prvok aj v prípade iných predmetov, ako napríklad sekerka alebo kostené vreteno gréckeho typu.
- ¹⁴ Rekonštrukciu nagajky z mohyly 1/V z Kelermesu – pozri Kovalev 1998, obr. 2; ešte starší ako nálezy z Kelermesu je špirálovito stočený medený pásik z centrálného hrobu z Aržanu v Tuve z prelomu 9. a 8. storočia pred Kr., ktorý Grjaznov 1980, 21, obr. 10: 1 ale spája s ozdobou chvostov koňov.
- ¹⁵ Táto skutočnosť nie je spôsobená pravdepodobne stavom bádania v danom regióne, ale skôr absenciou tzv. kniežacích mohýl v stredoskýtskom období, aké poznáme zo včasnorskýtskeho a neskoroskýtskeho obdobia, a v ktorých nagajka patrí medzi atribúty vysokého sociálneho postavenia pochovaného jedinca.
- ¹⁶ Niektoré nálezy východného typu z územia Dolenjska z doby halštatskej posledne vyhodnotil Preložnik 2007.
- ¹⁷ Existenciu nagajok v stredoskýtskom období dokladajú iba ikonografické pramene, konkrétne ich vyobrazenia na kamenných antropomorfných stélach (Ol'chovskij – Evdokimov 1994, 62).
- ¹⁸ Zhrnutie problematiky chronológie a periodizácie skýtskeho obdobia v severopontsko–kaukazskej oblasti u Alekseev 2003.
- ¹⁹ Tu je potrebné poukázať na skutočnosť, že absolútna väčšina hrobov je vykradnutá, preto skutočné zloženie ich inventára nepoznáme, avšak aspoň približnú predstavu o bohatstve hrobovej výbavy umožňuje vytvoriť si výnimočnosť mnohých predmetov nepovšimnutých vykrádačmi.
- ²⁰ Nález neúplného železného dutého valcovitého predmetu s výrazným obvodovým prstencom na zachovanom konci z hrobu 2 v mohyle 1 na pohrebisku Brut v Osetsku ako súčasť nagajky je vďaka fragmentárnemu stavu značne otázný (Gabuev – ěrlich 2001, 122, obr. 7: 14–16).
- ²¹ V prípade exempláru z južného hrobu v Berdjanskom kurgane sa názory ohľadne jeho funkcie rôznia, možnosť použitia predmetného exempláru ako súčasť rúčky nagajky posledne spochybnili Mozolevskij – Polin, 2005, 337, podľa ktorých kónický tvar vnútra predmetu poukazuje skôr na jeho použitie ako násady na rúčku pracovného nástroja ako nôž alebo šidlo.
- ²² Niektoré nálezy jazdeckých bičiekov z altajskej oblasti dokladajú, že aj tento typ nagajok mohol byť zdobený, a to pomocou farby (Rudenko 1953, 227, obr. 140b).
- ²³ Nález drevenej palice z predmetného hrobu nie je zatiaľ funkčne bližšie interpretovateľný (Evdokimov – Fridman 1987, 93, obr. 3: 5), Medvedev 2004, 94 sa domnieva, že zväzky podobných drevených palíc boli Skýtmi používané počas veštenia; ak by tento predpoklad bol správny, potom sa v prípade muža pochovaného v zmienenom hrobe z Pervomaevky II spájala funkcia bojovníka s funkciou veštca, prípadne kňaza.
- ²⁴ Skýtsko–sibírsky zverný štýl nemal výlučne dekoratívny charakter, ale predovšetkým sociálny význam, bližšie napríklad u Perevodčikova 1994.
- ²⁵ V prípade Pervomaevky II sa uvedené týka vynikajúco zachovaného kosteného hrebeňa gréckeho typu (Evdokimov – Fridman 1987, obr. 6: 2).
- ²⁶ Nezaoberáme sa tu nálezmi bičov z Číny, bližšie u Wu En – Wagner 1999.
- ²⁷ Iba výnimočne je však súčasťou scény jazdec, ako to dokladá napríklad kostená doštička obdĺžnikového tvaru s pomerne schematicky podanou a rytím zhotovenou scénou z mohyly Kul' – Oba (Mozolevskij – Polin 2005, obr. 144: 5).
- ²⁸ Na stélach zo 7. a 6. storočia pred Kr. sú nagajky zobrazené detailne, neskôr iba schematicky a na stélach zo 4. storočia pred Kr. sa už neobjavujú vôbec (Ol'chovskij – Evdokimov 1994, 65).
- ²⁹ K náholleníkom gréckeho typu posledne u Savčenko 2004.
- ³⁰ K uvedenému typu sečnej zbrane naposledy u Alekseev 2006.
- ³¹ K picím rohom a rytónom posledne u Vlasova 2000.
- ³² V danom kontexte je pozoruhodný hrob v mohyle 4 z Belogradca z predskýtskeho obdobia, neobsahujúci síce konský postroj, ale pod mohylovým násypom bol odkrytý samostatný hrob nezauzdeného koňa (Tončeva 1980, 10–38).
- ³³ V prípade niektorých špecifických kostených predmetov častokrát s geometrickou výzdobou z ná-

lezových celkov z predskýtskeho obdobia, ktoré Dubovskaja (1997, obr. 1: 1–7) spája s nagajkami, nie je spomenuté funkčné naznačenie vylúčené, čomu napríklad v prípade hrobu 50 z pohrebiska Kubanskij nasvedčuje aj poloha predmetu v tesnej blízkosti kostry koňa (Dubovskaja 1997, 60), naopak, ako nanajvýš nepravdepodobné sa javí uvedené v prípade kostných nálezov v tvare štylizovanej vtáčej hlavičky, ktoré Dubovskaja (1997, 57, obr. 1: 11, 21–26) neopodstatnene považuje za súčasť jazdeckých bičikov iba na základe ich porovnania s vyobrazeniami zhrubnutých a oblúkovito prehnutých koncov nagajok na niektorých kamenných antropomorfných stélach zo 7. a 6. storočia pred Kr. (Ol'chovskij – Evdokimov 1994, tab. 12), rovnako za neopodstatnené považujeme tvrdenie Otroščenka 1986 ohľadne funkcie niektorých predmetov z hrobových celkov zrubovej kultúry ako možných súčastí jazdeckých bičikov.

- ³⁴ Podobný princíp je doložený aj na nagajkách z už zmienovaných hrobov 59 a 80 z pohrebiska Kobablino (Achmedov 1991, 146–147, obr. 1, 2: a, b) alebo z mohyly 2 z Bašadaru (Rudenko 1960, tab. 2).
- ³⁵ Otvorenou pravdepodobne preto, že na základe vyobrazenia publikovaného Kemenczeiom 1986, obr. 4: 3 nie je možné spoľahlivo určiť, či v mieste tlamy je predmet poškodený alebo nie.
- ³⁶ Celkové vyhodnotenie tejto kategórie diaľkových zbraní v rámci celého územia rozšírenia VK sa pripravuje v súvislosti s dizertačnou prácou autorky.
- ³⁷ V danom prípade ide nepochybne o miestny výrobok, nakoľko zoomorfná výzdoba (ukončenie predmetu v podobe detailne prevedenej hlavičky vlka s otvorenou tlamou a vycerenými zubami) je doplnená pre VK typickými geometrickými vzormi (viacnásobný cikcakovitá línia a kosoštvorec).
- ³⁸ V prípade britiev však ide predmety s paralelami v halštatskej kultúre, ktorých rozšírenie sa viaže najmä na oblasti Dolenjska a pohrebisko v Hallstatte (Tecco Hvala – Dular – Kocuvan 2004, tab. 45: 13, 58: 3; Gabrovec 2006, tab. 26: 19, 178: 18; Kromer 1959, tab. 31: 8, 32: 21, 87: 4–5).
- ³⁹ Djuknic' – Jovanovic' 1965, 15 daný predmet spájajú s hudobným nástrojom.
- ⁴⁰ Popovič 1997, 82 zmieneny predmet považuje za súčasť gorytu.
- ⁴¹ V prípade Atenicy toto tvrdenie potvrdzujú aj iné nálezy, a to hroty šípov vekerzugského typu a železné zubadlá typu Szentes–Vekerzug (Djuknic' – Jovanovic' 1965, tab. 24: 1, 4).
- ⁴² Ak však zoberieme do úvahy zriedkavý výskyt súčastí konského postroja v hrobch tejto kultúrnej skupiny, ktorý je zároveň typický iba pre jej najstarší vývojový úsek, potom uvedené zistenie nie je až také prekvapujúce; v ciumbudskej skupine sa uplatnil o niečo odlišný model výzbroje bojovníka ako v prípade VK, v ktorom primárne miesto zaujímali kopije, bodné zbrane typu akinakes a šíp s lukom (Vulpe 1990, 15–18).
- ⁴³ Uvedené datovanie autorky sa javí ako neopodstatnené z nasledovných dôvodov: vzájomná kombinácia železných a bronzových šupín v rámci jedného hrobového celku nie je indikátorom jeho chronologického zaradenia do 7. storočia pred Kr., keďže bimetalické šupinové panciere síce nie sú v severopontskej oblasti také časté ako panciere zložené iba zo železných šupín, ale boli tu s rôznou intenzitou používané počas celého skýtskeho obdobia od 7. storočia až do 3. storočia pred Kr., s jasným ťažiskom ich rozšírenia v 5. storočí pred Kr. (Černenko 2006, 10, tab. 2); hadovitá záušnice nepatria vo VK k chronologicky citlivým nálezom (bližšie u Kemenczei 2002); v hrobe 90 Törökszentmiklós-Surján sa nevyskytli sklenené koráliky s vlnkovkovitou výzdobou, ale podľa popisu v katalógovom spracovaní lokality ide o koráliky z keramickej hmoty hnedej farby bez chronologickej relevancie (Csalog – Kisfaludi 1985, 315); vzájomná kombinácia hrotov šípov so skrytou ako aj vysunutou tulajkou v rámci jedného nálezového celku je spoľahlivo doložená aj v priebehu prvej polovice 6. storočia pred Kr., v Slovinsku aj neskôr (Teržan 1998, 538, pozn. 120); v severopontsko–kaukazskej oblasti sú síce prvé, ale pre oba regióny jedinečné zubadlá typu Szentes–Vekerzug doložené už v druhej polovici 7. storočia pred Kr., tieto sú ale vo VK a s ňou susediacich regiónoch spoľahlivo doložené aj v 5. storočí pred Kr., ako to spoľahlivo dokladá pohrebisko Szentes–Vekerzug (Párducz 1952, 1954, 1955); datovaniu hrobu 12/1910 z Olbie do druhej polovice 7. storočia pred Kr. nemalou mierou protirečí aj založenie tejto pričiernomorskej kolónie, aj keď existujú nejednotné názory ohľadom dátumu jej založenia, avšak väčšina bádateľov vylučuje

jej založenie skôr ako začiatkom 6. storočia pred Kr. (bližšie Kryžickij et. al. 1999, 43–44; Povalahev 2008, 65–68); v danej súvislosti je potrebné poukázať aj na nesprávnu citáciu ohľadne datovania mohyly 2 z Perebykovcy (Hellmuth 2007, 79), nakoľko časový údaj okolo polovice 7. storočia pred Kr. sa u Smirnovej (1998, 460) nevzťahuje na mohylu 2 z Perebykovcy, ale na najstaršie nálezové celky s inventárom skýtskeho charakteru v strednom Podnestří (pozri aj Smirnova 1993, 116).

⁴⁴ Chronologické zaradenie severopontských nálezočných celkoch sa v prvom rade opiera o spoľahlivé datovanie gréckych transportných amfor, bližšie u Monachov 1999 a Alekseev 2003.

⁴⁵ Vzhľadom na vysoký počet hrotov šípov možno usudzovať, že do hrobu bol vložený tulec z organického materiálu.

⁴⁶ Podobne sú interpretované aj niektoré obdobné nálezočné situácie z lokalít zo severného Pričiernomoria, L. I. Babenko 2005, 118 uvádza v prípade výskytu hrotov šípov v detských hroboch zo severného Pričiernomoria tri interpretácie, a to: hroty šípov vo funkcii amuletu, hroty šípov ako dôkaz účasti detí vo vojne a hroty šípov ako dôkaz, že sa tie už od útleho veku učili vojenskému remeslu, s ohľadom na malý počet hrobov dospelých mužov s hrotmi šípov je v prípade VK možná iba 1. interpretácia, rovnako vylučujeme aj možnosť ich použitia ako predmonetárneho platidla, ktorá je však doložená v niektorých milétskych kolóniách v západnom a severozápadnom Pričiernomorí (Alexandrescu 1990, 59–60).

⁴⁷ Nálezová správa č. 523/59, uložená v dokumentácii Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre

⁴⁸ Bojko – Berestnev 2001, 87; Babenko 2005, 84.

⁴⁹ Úpravám hrobov kameňmi a ílom sa tu nevenujeme, nakoľko tieto spôsoby úpravy hrobových jám nezaznamenávame ani v jednom hrobe s nagajkami.

⁵⁰ Nie je vylúčené, že v danom prípade nagajka je dokladom iniciácie jedinca medzi dospelých, ktorej sa podrobil krátko pred svojou smrťou, čo by nasvedčovalo aj vek staršieho z pochovaných detí, v tesnej blízkosti ktorého sa kostené súčasť bičiska našli.

⁵¹ Od roku 1990 ich počet ešte narástol.

LITERATÚRA

ACHMEDOV, I. R. 1991: Pleti iz mogil'nika u s. Korablino. In: Drevnosti Severnogo Kavkaza i Pričernomor'ja. Moskva, s. 146–150.

ALEKSEEV, A. Ju. 1996: Skifskie cary i „carskie“ kurgany V – IV vv. do n. é. Vestnik drevnej istorii 3, s. 99–113.

ALEKSEEV, A. Ju. 2003: Chronografija Evropejskoj Skifii VII – IV vekov do n. é. Sankt–Peterburg.

AKIŠEV, K. A. 1978: Kurgan Issyk. Moskva.

ALEXANDRESCU, P 1990: Histria in archaischer Zeit. Konstanz.

ARTAMONOV, M. I. 1966: Sokrovišča skifskich kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ėrmitaža. Praha – Leningrad.

BABENKO, L. I. 2005: Pesočinskij kurgannyj mogil'nik skifskogo vremeni. Char'kov.

BANDUROVSKIJ, A. V. – BUJNOV, Ju. V. 2000: Kurgany skifskogo vremeni. Severokodoneckij variant. Kiev.

BENADIK, B. 1983: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra.

BOJKO, Ju. N. – BERESTNEV, S. I. 2001: Pogrebenija VII – IV vv. do n. e. kurgannogo mogil'nika u s. Kup'evacha (Vorsklinskij region skifskogo vremeni). Char'kov.

BOLTRIK, Ju. V. 2004: Socila'naja struktura Skifii IV v. do R. X., otradžennaja v pogrebal'nych pamjatnikach. In: J. Chochorowski (Hrsg.): Kimmerowie Scytowie Sarmaci. Księga poświęcona pamięci Profesora Tadeusza Sulimirskiego. Kraków, s. 85–91.

BOLTRIK, Ju. V. – FIALKO, E. E. – ČEREDNIČENKO, N. N. 1994: Berdjanskij kurgan. Rossijskaja archeologija 1, s. 140–156.

BORODOVSKIJ, A. P. 1987: Pleti i vozmožnosti ich ispol'zovanija v sisteme vooruženija plemen

- skifskogo vremeni. In: Voennoe delo drevnego naselenija severnoj Azii. Novosibirsk, s. 28–39.
- BURKOV, S. B. – MASLOV, V. E. 2005: Issledovanija mogil'nika „Ordžonikidzevskij“ v Čečne. In: V. I. Guljaev (Hrsg.): Drevnosti Evrazii: ot rannej bronzy do rannego srednevekov'ja. Pamjati V. S. Ol'chovskogo. Sbornik statej. Moskva, s. 357–381.
- CSALOG, Zs. – KISFALUDI, J. 1985: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 37, s. 307–344.
- ČEREDNIČENKO, N. N. – MURZIN, V. Ju. 1996: Osnovni rezul'tati doslidžennja Berdjan'skogo kurgana. Archeologija Kiev 1, s. 69–78.
- ČERNENKO, E. V. 2006: Die Schutzaffen der Skythen. PBF III/2, Stuttgart.
- ČUGUNOV, K.V. – PARZINGER, H. – NAGLER, A. 2003: Der skythische Fürstengrabhügel von Aržan 2 in Tuva. Vorbericht der russisch–deutschen Ausgrabungen 2000–2002. Eurasia Antiqua 9, s. 113–162.
- ČUGUNOV, K.V. – PARZINGER, H. – NAGLER, A. 2006: Der Goldschatz von Aržan. Ein Fürstengrab der Skythenzeit in der südsibirischen Steppe. München.
- DINNYÉS, I. 1982: Cegléd története. A táj a honfoglalás koráig. Studia Com. 11 (1981), s. 45–63.
- DJUKNIC', M. – JOVANOVIĆ, B. 1965: Illyrian Princely Necropolis at Atenica. Arch. Jugoslavica, 6, Beograd, s. 1–35.
- DUBOVSKAJA, O. R. 1997: Plet' kak vozmožnyj atribut predskifskih pogrebenij. In: pamjatniki predskifskogo i skifskogo vremeni na juge Vostočnoj Evropy. Moskva, 57–61.
- DUŠEK, M. 1966: Trakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. Bratislava.
- EVDOKIMOV, G. L. – FRIDMAN, M. I. 1987: Skifskie kurgany u s. Pervomaevka na Chersonščine. In: Skify Severnogo Pričernomor'ja. Kiev, s. 85–115.
- FARKAŠ, Z. 1986: Nález noža z doby halštatskej vo Veľkom Grobe. Arch. Rozhledy 38, s. 168–175.
- FIALKO, E. E. 1993: Nagajka iz Berdjanskogo kurgana. Drevnosti stepnogo Pričernomor'ja i Kryma IV, s. 197–200.
- FROLOV, Ė. D. 1998: Skify v Afinach. Vestnik drevnej istorii 4, s. 142–152.
- GABROVEC, S. 2006: Stična II/1. Gomile starejše železne dobe. Katalog. Ljubljana.
- GABUEV, T. A – ĚRLICH, V. R. 2001: Dva pogrebenija V v. do n. é iz Predkavkaz'ja (Iz materialov Gosudarstvennogo muzeja Vostoka). In: Severnyj Kavkaz: istoriko – archeologičeskie očerki i zametki. Sbornik statej. Moskva, s. 112–125.
- GALANINA, L. K. 1983: Ranneskifskie uzdečnye nabory (po materialam Kelermesskich kurganov). Arch. sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža 24, s. 32–55.
- GALANINA, L. K. 1997: Die Kurgane von Kelermes. „Königsgräber“ der frühskythischen Zeit. Moskva.
- GALÁNTHA, M. 1981: Előzetes jelentés a Csanyitelek–újhalastói szkítakori temető ásatásáról. Commun. Arch. Hungariae, s. 43–58.
- GALÁNTHA, M. 1986: The Scythian Age Cemetery at Csanyitelek–újhalastó. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984, Budapest, s. 69–77.
- GRAKOV, B. N. 1999: Pamjatniki skifskoj kul'tury meždu Vol'goj i Ural'skimi gorami. In: A. I. Meljukova – M. G. Moškova – V. A. Bašilov (Hrsg.): Evrazijskie drevnosti. 100 let B. N. Grakovu: archivnye materialy, publikacii, stat'i. Moskva, s. 7–33.
- GRJAZNOV, M. P. 1980: Aržan. Carskij kurgan ranneskifskogo vremeni. Leningrad.
- GREBENIKOV, Ju. S. 1987: Kurgany skifskoj znati v Poingul'e. In: Drevnejšie skotovody stepej juga Ukrainy. Kiev, s. 148–158.
- GULJAEV, V. I. 2004: Reznaja kost' iz kurganov skifskogo vremeni na Srednem Donu. In: Archeologija Srednego Dona v skifskuju epochu: trudy Donskoj (b. Potudanskoj) archeologičeskoj ekspedicii IA RAN. Sbornik statej. Moskva, s. 25–34.
- HATALMASOK 2001: Hatamasok viadalokban az Alföd szkíta kora (Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene). Gyula.
- HELLMUTH, A. 2006: Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpir. In: Pfeilspitzen. Bonn, s. 15–200.

- HELLMUTH, A. 2007: Zur Datierung der kreuzförmigen Goryt- und Bogentaschenbeschlüge im Karpatenbecken. *Prähist. Zeitschr.* 82, s. 66–84.
- HERODOTOS: *Dejiny* (preklad J. Špaňár). Bratislava 1985.
- HEYNOWSKI, R. 1992: Eisenzeitlicher Trachtschmuck der Mittelgebirgszone zwischen Rhein und Thüringer Becken. Mainz.
- HÜTTEL, H.-G. 1981: Bronzezeitliche Trensens in Mittel- und Osteuropa. PBF XVI/2, München.
- CHOCHOROWSKI, J. 1984: Die Vekezug-Kultur – Fragen ihrer Genese und Chronologie. *Acta Arch. Carpath.* 23, s. 99–161.
- CHOCHOROWSKI, J. 1985: Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der Funde. *Prace archeologiczne* 36, Kraków.
- CHOCHOROWSKI, J. 1998: Die Vekezug-Kultur und ihre östliche Beziehungen. In: B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.): *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*. PAS 12, München, s. 473–491.
- IL'INSKAJA, V. A. 1968: Skifi dneprovskogo lesostepnogo levoberežia. Kiev.
- KEMENCZEI, T. 1986: Mitteleisenzeitliche Köcherbeschlüge aus dem Alföld. *Folia Arch.* 37, s. 117–136.
- KEMENCZEI, T. 1994: Pfeilspitzen von Frühskythentyp aus Ostungarn. *Folia Arch.* 43, s. 79–99.
- KEMENCZEI, T. 2002: Beiträge zur Schmuckmode der Alföld-Gruppe skythischer Prägung. *Folia Arch.* 49–50, s. 29–73.
- KEMENCZEI, T. 2005: Zu den östlichen Beziehungen der skythenzeitlichen Alföld-Gruppe. *Commun. Arch. Hungariae*, s. 178–209.
- KISFALUDI, J. 1997: Tonstempel und Knochenzylinder aus der mittleren Eisenzeit im Karpatenbecken. *Commun. Arch. Hungariae*, s. 75–107.
- KOPYLOV, V. P. 2002: Greko – varvarskie vzaimootnoščeniya na Nižnem Donu. In: *Istoriko – archeologičeskie issledovanija v g. Azove i na Nižnem Donu v 2001 g.*, 18, Azov, s. 282–290.
- KOROL'KOVA, E.F. 2006: Zvernij stil' Evrazii. Iskusstvo plemen Nižnego Povolž'ja i Južnogo Priural'ja v skifskuju epochu (VII. – IV. vv. do n.é.). *Problemy stilja i étnokul'turnoj prinadležnosti*. Sankt-Peterburg.
- KOVALEV, N. V. 1998: Überlegungen zur Herkunft der Skythen aufgrund archäologischer Daten. *Eurasia Antiqua* 4, s. 247–271.
- KROMER, K. 1959: *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Firenze.
- KRYŽICKIJ, S.D. et al. 1999 (Križickij, S.D. – Rusjaeva, A.S. – Krapivina, V.V. – Lejpunskaja, N.A. – Skrižinskaja, M.V. – Anochin, V.A.): *Ol'vija. Antičnoe gosudarstvo v Severnom Pričernomor'e*. Kiev.
- MACHORTYCH, S. V. 1991: *Skify na Severnom Kavkaze*. Kiev.
- MACHORTYCH, S. – TUPČIENKO, I. 1998: Skifs'ki kurgani bilja sela Moldavki na Kirovogradščini. *Zapiski naukovo tovarišča imeni Ševčenka*. Tom CCXXXV, *Praci Archeologičnoi komisii*, s. 487–503.
- MANCEVIČ, A. P. 1973: Mastjuginskie kurgany. Po materialam iz sobranija Gosudarstvennogo Ermitaža. *Arch. sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža* 15, s. 12–46.
- MARINESCU, G. 1984: Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. *Dacia N. S.* 28, s. 47–83.
- MEDVEDEV, A. P. 2004: *Rannij železnyj vek lesostepnogo Podon'ja*. Moskva.
- MEDVEDSKAJA, I. N. 1992: Periodizacija skifskoj archaiki i drevnij Vostok. *Rossijskaja archeologija* 3, s. 86–107.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2002: Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. *Rahden/Westf.*
- MILLER, A. A. 1910: *Raskopki v rajone drevnego Tanaisa*. *Izvestija imperatorskoj archeologičeskoj komisii* 35, Sankt-Peterburg.
- MONACHOV, S. Ju. 1999: Grečeskie amfory v Pričernomor'e. *Kompleksy keramičeskoj tary VII – II vekov do n. é.* Saratov.
- MOZOLEVSKIJ, B. N. 1979: *Tovsta Mogila*. Kiev.

- MOZOLEVSKIJ, B. N. – POLIN, S. V. 2005: Kurgany skifskogo Gerrosa IV v. do n. è. (Babina, Vodjana i Soboleva mogily). Kiev.
- MURZIN, V. Ju. – FIALKO, E. E. 1998: Zbroja u Berdjan'skogo kurgana. *Archeologija Kiev* 3, s. 103–112.
- OL'CHOVSKIJ, V. S. 1991: Pogrebal'no-pominal'naja obrjadnost' naselenija stepnoj Skifii (VII–III vv. do n. è.). Moskva.
- OL'CHOVSKIJ, V. S. – EVDOKIMOV, G. L. 1994: Skifskie izvajanija VII–III vv. do n. è. Moskva.
- OTROŠČENKO, V. V. 1986: Kostjanye detali pletok iz pogrebenij zrubnoj kul'tury. *Sovetskaja archeologija* 3, s. 227–233.
- PÁRDUCZ, M. 1952: Le cimetiére hallstattien de Szentes–Vekerzug I. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 2, s. 141–169.
- PÁRDUCZ, M. 1954: Le cimetiére hallstattien de Szentes–Vekerzug II. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 4, s. 25–91.
- PÁRDUCZ, M. 1955: Le cimetiére hallstattien de Szentes–Vekerzug III. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 5, s. 1–22.
- PÁRDUCZ, M. 1973: Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. (Skythen – Urbvölkerung). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 25, s. 27–63.
- PAROVIC'-PEŠIKAN, M. 1988: Ojnohoja iz Atenice i grupa kljunastih krčaga u unutrašnjosti Balkana. *Starinar N. S.* 39, s. 35–59.
- PAROVIC'-PEŠIKAN, M. 1989–1990: Pečka Banja i importovana grčka keramika iz kneževskih grobnica. *Starinar N. S.* 40–41, s. 189–195.
- PARZINGER, H. 1988: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlaténezeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Sava. Weinheim.
- PARZINGER, H. – STEGMANN-RAJTÁR, S. 1988: Smolenice–Molpír und der Beginn skythischer Sachkultur in der Slowakei. *Prähist. Zeitschr.* 63/2, s. 162–178.
- PARZINGER, H. – NEKVASIL, J. – BARTH, F. E. 1995: Die Býčí skála–Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. *RGF* 54, Mainz.
- PEREVODČIKOVA, E. V. 1994: Jazyk zverinyh obrazov. Očerki iskusstva evrazijskich stepej skifskoj èpochi. Moskva.
- PETRENKO et al. 2006 (Petrenko V. G. – Maslov, V. E. – Kantorovič, A. R.): Pogrebenija podrostkov v mogil'nike Novozavedennoe – II. In: *Drevnosti skifskoj èpochi. Sbornik statej.* Moskva, s. 388–423.
- POLIN, S. V. 1987: Chronologija rann'oskif'skich pam'jatok. *Archeologija Kiev* 59, s. 17–36.
- POPOVIČ, I. 1997: Periodization and chronology of Kushtanovica type sites in the Transcarpatian region. *A Jósa András Múzeum Évkönyve*, s. 77–114.
- POVALAHEV, N. 2008: Die Griechen am Nordpontos. Die nordpontische Kolonisation im Kontext der Grossen Griechischen Kolonisationsbewegung vom 8. bis 6. Jahrhundert v. Chr. München.
- PRELOŽNIK, A. 2007: Steppenreiterspuren im eisenzeitlichen Dolenjsko (Slowenien). In: F. M. Andraschko – B. Kraus – B. Meller (Hrsg.): *Archäologie zwischen Befund und Rekonstruktion. Ansprache und Anschaulichkeit.* Hamburg, s. 155–178.
- PUZIKOVA, A. I. 2001: Kurgannye mogil'niki skifskogo vremeni Srednego Podon'ja. Moskva.
- ROLLE, R. – MURZIN, V. Ju. – ALEKSEEV, A. Ju. 1998: Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhügel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts. *Ham. Forsch. Arch.* 1, Mainz.
- ROMSAUER, P. 1993: Nové nálezy vekezugskej skupiny z Nitry. *Slov. Arch.* 41/1, s. 5–39.
- ROMSAUER, P. – PIETA, K. 1992: Významný nález z neskorej doby halštatskej v Hubine. *Slov. Arch.* 40, s. 213–222.
- ROSTOVCEV, M. I. 1914: Voronežskij serebrjanyj sosud. *Materialy po archeologii Rossii* 34, s. 79–93.
- RUDENKO, S. I. 1953: Kul'tura naselenija gornogo Altaja v skifskoe vremja. Moskva – Leningrad.
- RUDENKO, S. I. 1960: Kul'tura naselenija Central'nogo Altaja v skifskoe vremja. Moskva – Leningrad.

- SAVČENKO, E. I. 2001: Mogil'nik skifskogo vremeni „Ternovoe I – Kolbino“ na Srednem Donu. In: Archeologija Srednego Dona v skifskuju epochu (Trudy Potudanskoj archeologičeskoj ekspedicii IA RAN, 1993–2000 gg.). Moskva.
- SAVČENKO, E. I. 2004: Vooruženie i predmety snarjaženija naselenija skifskogo vremeni na Srednem Donu. In: Archeologija Srednego Dona v skifskuju epochu: trudy Donskoj (b. Potudanskoj) archeologičeskoj ekspedicii IA RAN. Sbornik statej. Moskva, s. 151–277.
- SCHWAPPELWEIN, Ch. 1999: Vom Dreieck zum Mäander. Untersuchungen zum Motivschatz der Kalenderbergkultur und angrenzender Regionen. UPA 61, Wien.
- SCHOLTZ, R. 2007: Szkíta kori település- és temetőrészet Tiszalök határában. Régészeti kutatások Magyarországon 2006, s. 53–65.
- SKUDNOVA, V. M. 1988: Archaičeskij nekropol' Olbii. Leningrad.
- SMIRNOVA, G. I. 1993: Pamjatniki srednego Podnestrov'ja v chronologičeskoj scheme ranneskifskoj kul'tury. Rossijskaja archeologija 2, s. 101–118.
- SMIRNOVA, G. I. 1998: Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit. In: B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. PAS 12, München, s. 451–465.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 2002: Keramika ako kritérium regionálneho členenia kultúrnej oblasti. Tvar a výzdoba hrobovej keramiky v severovýchodohalštatskom kultúrnom okruhu. Štud. Zvesti 35, s. 193–202.
- STOIA, A. 1975: Bemerkungen über das birituelle Gräberfeld in Chotín (ČSSR). Dacia N. S. 19, s. 87–104.
- ŠILOV, V. P. 1961: Razkopki Elizavetovskogo mogil'nika v 1959 g. Sovetskaja archeologija 1, s. 150–168.
- TECCO HVALA, S. – DULAR, J. – KOCUVAN, E. 2004: Železnodobne gomile na Magdalenski gori. Katalogi in monografije 36, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1998: Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. In: B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. PAS 12, München, s. 511–560.
- TONČEVA, G. 1980: Necropole tumulaire pres du village Belogradec du VIe s. av. n. ere. Thracia 5, s. 5–52.
- TRACHSEL, M. 2004: Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit. UPA 104, Bonn.
- VAL'ČAK, S. B. – ŠRAMKO, I. B. 1996: Psalij bronzovogo veka s zapadnogo Bel'ska. In: O. B. Suprunenko (Hrsg.): Bil's'ke gorodišče v konteksti vivčennja pam'jatok rann'ogo zaliznogo viku Evropy. Poltava, s. 146–152.
- VLASOVA, E. V. 2000: Skifskij rog. In: Antičnoe Pričernomor'e. Sankt Peterburg, s. 46–67.
- VULPE, A. 1990: Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien. PBF VI/9, München.
- WU, E. – WAGNER, M. 1999: Bronzezeitliche Zugleinenhalter in China und Südsibirien. Eurasia Antiqua 5, s. 111–133.

ZYLINDRISCHE KNOCHENGEGENSTÄNDE AUS GRÄBERFELDERN DER VEKERZUG-KULTUR IM NORDWESTTEIL DES KARPATENBECKENS

ANITA KOZUBOVÁ

Die Vekerzug-Kultur (weiter VK) repräsentiert eine der wesentlichen und gleichzeitig auch spezifischen Erscheinungen in der kulturhistorischen Entwicklung der Jung- und Späthallstattzeit und der Frühlatènezeit im Karpatenbecken. Ihren Ursprung können wir mit Veränderungen in Zusammenhang bringen, die durch die Verschiebungen von kleineren oder größeren Reitergruppen aus Osteuropa hervorgerufen wurden. Diese Bewegungen bezeugt vor allem das Durchdringen von nomadischen Kulturelementen aus nordpontisch-kaukasischem Bereich in die östlichen Teile der Karpatenregion. Am Formen des Gesamtbildes der VK beteiligten sich mit verschiedener Intensität die Denkmäler, die wir mit dem osteuropäischen Steppen- und Waldsteppenbereich sowie dem nordkaukasischen Bereich, mit dem Gebiet des Zentral- und Ostbalkans, mit dem Osthallstattbereich und mit Denkmälern verbinden können, die nur für die VK typisch sind. Gerade zu den charakteristischen Eigenheiten der VK gehört auch die spezifische örtliche Verarbeitung von Tierknochen und Geweih. Diese Erzeugnisse und vor allem deren Verzierung haben oft einen abweichenden Charakter im Vergleich zu den materialisch identischen Gegenständen aus Fundstellen von zeitgenössischen benachbarten sowie geographisch entfernteren archäologischen Kulturen.

Das Thema dieses Beitrags sind die einzigartigen knöchernen zylindrischen Hohlgegenstände aus Gräberfeldern in der Südwestslowakei, denen in der Fachliteratur auch trotz ihrer Einzigartigkeit bisher keine zulängliche Aufmerksamkeit geschenkt wurde. Sie repräsentieren eins der wichtigen Phänomene des Materialinhaltes der VK, vor allem in ihrer älteren Entwicklungsstufe. Im Zentrum unseres Interesses stand die Bemühung, eine möglichst komplexe Übersicht von ihnen zu bringen, konzentriert besonders auf die Interpretation deren Funktion, Verzierung und eine mögliche Identifizierung der sozialen und gesellschaftlichen Stellung derjenigen Personen, in deren Grabausstattung derartige Gegenstände erschienen. Gleichzeitig versuchten wir zu erfassen, ob es irgendwelche Unterschiede im Gesamtcharakter der untersuchten Gegenstände innerhalb der kultur-geographischen Regionen gibt, in denen sie vorgekommen sind. Um dieses Ziel zu erfüllen kann man die angeführten Gegenstände nicht abgetrennt erforschen, sondern man muss sie in einen breiteren territorialen und zeitlichen Kontext mit Nachdruck auf vergleichbare östliche Analogien einsetzen. Das Ziel der vorliegenden Studie war nicht die detaillierte und erschöpfende Analyse der behandelten Problematik, denn mit dieser möchten wir uns weiter an einer anderen Stelle befassen, sondern die Bemühung, die Interpretationsmöglichkeiten dieser in unseren Verhältnissen spezifischen Kategorie von Artefakten wenigstens in groben Zügen anzureißen. Gleichzeitig ist es deswegen zu betonen, dass nicht alle knöchernen hohlen zylindrischen Gegenstände, deren gemeinsamer Nenner außer ihrer zylindrischen Form und geometrischen Verzierung auch die Anwesenheit von zwei kleinen gegenüberliegenden Löchern ist, müssen automatisch eine identische Funktion haben und somit ausnahmslos in die Kategorie der in diesem Beitrag bewerteten Artefakte eingeordnet werden, die wir vorzugsweise als Konstruktionsdetails von Reitpeitschen – Nagaikas bezeichnen. Innerhalb des untersuchten Gebie-

tes stammen die analysierten Gegenstände nur aus den birituellen Gräberfeldern Chotín IA und IB, die sich im Katastergebiet der Gemeinde Chotín, Bez. Komárno befinden. Trotz der Tatsache, dass beide Gräberfelder von dem Grabungsleiter M. Dušek (1966) monographisch in Form eines Katalogs publiziert wurden, kann man die erwähnte Publikation für die Zwecke einer verlässlichen Analyse nicht vollwertig nutzen. Auf Grund zahlreicher Unstimmigkeiten und Ungenauigkeiten zwischen dem publizierten Katalog und der Terraindokumentation war es deshalb notwendig, eine Neubewertung der Funde durchzuführen. Diese wurde von der Autorin des Beitrags durch ein direktes Studium von Fundverbänden und Erstellung eines neuen Katalogs der Chotíner Gräberfelder realisiert. Und gerade im Laufe der Katalogverarbeitung des Fundguts aus obenerwähnten Gräberfeldern zeigte sich als notwendig, sich zu der Funktion zu äußern, bzw. die bisherigen Ansichten auf mögliche Funktion von vielen Knochengegenständen neu zu bewerten, einschließlich derjenigen, die das Objekt dieses Beitrags bilden. Die untersuchten Funde aus den Chotíner Gräberfeldern hält M. Dušek für Knochengriffe der eisernen Messer (1966, 31), und zu derselben Interpretation ist auch J. Chochorowski (1985, 80–81) gekommen. Die Nutzungsmöglichkeit dieser Gegenstände als Griffe der eisernen Messer wird gleich von mehreren Tatsachen bestritten. Vor allem ist es die Anwesenheit von zwei kleinen gegenüberliegenden Löchern am unteren Rand der Gegenstände, die im Fall der Eisenmesser mit Griffdorn mit Hinblick auf die Funktion völlig zwecklos wären. Im Gegenteil dazu versicherten sie aber die Befestigung der Gegenstände auf eine feste Unterlage. Des weiteren ist es die Absenz von Spuren nach Eisenkorrosion des Messergriffs auf der Innenseite der Gegenstände und nicht weniger schwerwiegend ist auch die Absenz des Eisenmessers im Inventar des Körpergrabs 143/1953 aus Chotín IA und die ziemlich kleinen Ausmaße des Eisenmessers im Körpergrab 49/1961 aus Chotín IB. Im Zusammenhang mit Bestimmung der möglichen Funktion der betroffenen Funde legten wir jedoch den größten Wert auf die Tatsache, dass die formbetreffend nahen Parallelen zu den Gegenständen aus Chotín sowie aus einigen anderen VK-Fundorten, die aus Fundstellen der skythischen Periode aus der Steppen- und Waldsteppenzone des nördlichen Schwarzmeergebietes stammen als Konstruktionsdetails von Reitpeitschen interpretiert werden. Ziehen wir alle angeführten Tatsachen in Erwägung, doch in erster Reihe das Formprinzip von einigen nordpontischen Exemplaren, identisch wie bei einigen VK-Funden, dann können wir berechtigt annehmen, dass die knöchernen hohlen zylindrischen Gegenstände aus beiden Chotíner Gräberfeldern und aus weiteren vergleichbaren Fundorten in Ostungarn als Teile von Peitschen-Griff verwendet wurden. Da die Originalgestalt von Reitpeitschen, bezeichnet in der osteuropäischen Fachliteratur als Nagaikas (Nahaikas), durch die archäologischen Funde wegen ihrem oft fragmentarischen Erhaltungszustand nur in einem beschränkten Maße übermittelt wird, muss man bei der Rekonstruktion deren möglichen Erscheinungsbilds in vollem Umfang auch andere Quellen in Bezug nehmen, vor allem ethnographische, ikonographische und schriftliche. Diese stehen uns jedoch nur aus Eurasien zur Verfügung, während wir im Karpatenbecken gezwungen sind, nur mit archäologischen Quellen umzugehen. Die angeführten Kategorien von Quellen sind jedoch nicht gleichwertig, was die gelieferten Informationen über die Reitpeitschen der skythischen Periode betrifft, denn für die Erkennung des Materials selbst ist am wichtigsten die Kategorie von direkten archäologischen Belegen ergänzt vor allem durch Informationen gewonnen beim Studium von ikonographischen Quellen. Da die Funde aus eurasischer Region eine Schlüsselbedeu-

tung für die Interpretation und Beurteilung der untersuchten Funde aus dem Gebiet der VK haben und damit ein wichtiges Vergleichsmaterial sind, haben wir uns mit ihnen an dieser Stelle ausführlicher befasst. Unseren Beitrag teilten wir deswegen in zwei thematisch anknüpfende Abschnitte auf, in denen die Problematik von Reitpeitschen mit Bezugnahme auf zwei selbständige Regionen deren Vorkommens behandelt wurde: die nordpontisch-kaukasische Region und die donau-karpatische Region einschließlich des Nordwestteiles vom Karpatenbecken.

Auf Grund der Anwesenheit oder Absenz sowie des Charakters von metallenen oder knöchernen Zierelementen können wir die Reitpeitschen aus dem nordpontisch-kaukasischen Bereich rahmenhaft in drei Typen aufteilen. Während sich die ersten zwei Typen (Typ Kelermes und Typ Peski) durch die Anwesenheit von metallenen und in kleinerem Maße auch knöchernen Zierteilen auszeichnen, ist der dritte Typ am einfachsten. Ein gemeinsames Merkmal von allen drei Typen ist der längere dünne Griff von zylindrischer Form und die darauf befestigte eigentliche Peitsche, d. h. Lederriemen, bzw. Bastriemen. Am zahlreichsten sind die Reitpeitschen vom Typ Kelermes mit Schwerpunkt des Vorkommens in der Steppen- und Waldsteppenzone des nördlichen Schwarzmeergebietes. Der westlichste Beleg deren Vorkommens ist ein bronzener, spiralförmig zusammengewickelter Blechstreifen mit Buckelzier an Längsrändern aus dem Grab 85 im Grabhügel 13 aus Magdalenska Gora in slowenischem Unterkrain aus dem Horizont der Certosa-Fibeln. Diesen Typ der Reitpeitschen haben wir bisher im Bereich der VK nicht registriert. Besonders wichtig mit Rücksicht auf die behandelte Problematik sind die Reitpeitschen vom Typ Peski. Charakteristisch für diesen Typ ist die Anwesenheit von einem hohlen zylindrischen Gegenstand, der vermutlich als eine Art Zierbeschlag am gegenüberliegenden Ende des Peitschenstiels als der Lederriemen angebracht war, genauer gesagt an der Stelle, wo der Griff in die Hand genommen wird. Gerade zu diesem Typ von Reitpeitschen können wir auch die knöchernen hohlen zylindrischen Gegenstände aus den beiden Chotíner Gräberfeldern sowie einige vergleichbare Funde der VK aus Ostungarn und den Nachbargebieten reihen. Im Vergleich zu den Reitpeitschen des 1. Typs ist der Typ Peski nur durch eine kleine Zahl von Exemplaren vertreten und mit Hinblick auf die räumliche Verteilung beschränkt sich dessen Vorkommen nur auf die Fundstellen in der Steppen- und Waldsteppenzone des nördlichen Schwarzmeergebietes, die hier geographisch relativ verstreut sind. Die Reitpeitschen vom 3. Typ sind bloß aus organischen Materialien gefertigt, ohne Verwendung von metallenen oder knöchernen Details, was aber eine eventuelle Nutzung von anderen Dekorativelementen aus Holz, Leder oder Textilien, bzw. die Verzierung mit organischen Farbstoffen nicht unbedingt ausschließt. Im nordpontisch-kaukasischen Bereich repräsentieren diese Funde die am wenigsten vertretene Kategorie von Pferdebeherrschungsmitteln, die an den VK-Fundstellen bisher nicht belegt ist. Der nordpontisch-kaukasische Bereich ist charakteristisch durch die Verwendung von selbständigen Dekorativelementen, vor allem aus Edelmetallen und in beschränktem Maße auch aus Knochen/Geweih, die auf den Peitschenstiel mit Hilfe von Nieten befestigt wurden. Dementgegen sind die Peitschen-Griffe aus Fundstellen der Pazyryk-Kultur (russischer und kasachischer Teil Altais) direkt mit Holzschnitzerei verziert, oft in Kombination mit Verzierung mit organischen Farbstoffen. In der nordpontisch-kaukasischen Region erreicht die Zahl der Peitschen in der spätskythischen Periode (Ende 5. bis Anfang 3. Jahrhunderts vor Chr.) im Vergleich zu dem frühskythischen Abschnitt (Ende 8. bis Anfang 6. Jahrhunderts vor Chr.) einen mehrfach höheren

Wert, während die Verwendung von Reitpeitschen in der mittelskythischen Periode archäologisch nicht erfasst ist. Die gründliche Analyse von archäologischem Material hat gleichzeitig gezeigt, dass es gerade in der spätskythischen Periode zu einer deutlichen Bereicherung der Zierelemente auf Peitschen-Griffen gekommen ist. Mit Verwendung von Reitpeitschen ist auch der Pferdebesitz eng verbunden. Anhand des Grabinventars können wir vorerst folgendes konstatieren. Jedesmal handelt es sich um Bestattungen von erwachsenen Männern mit außergewöhnlich reicher Grabausstattung, die auf soziale Sonderstellung der beigesetzten Personen hindeutet, in einigen Fällen gehören sie in die Kategorie der Fürstengräber. In allen Gräbern mit Reitpeitschen sind verschiedene Typen von Militaria belegt, im Fall des Pferdegeschirrs zeichnen sich drei Situationen ab. Vor allem in der Steppenzone des nördlichen Schwarzmeergebietes waren die Reitpeitschen sowohl von Pferdegeschirr in Gräbern begleitet, als auch von Bestattungen von gezäumten Pferden, oft separat unter einem Grabhügel angebracht. Das letztgenannte Merkmal absentiert aber in Gräbern der Waldsteppenzone, wo das Pferd symbolisch nur durch Pferdegeschirr ersetzt wurde (*pars pro toto*). Die dritte Gruppe ist durch die Gräber von schwerbewaffneten Kriegern repräsentiert, in deren Ausstattung Pferdegeschirr gar nicht vertreten ist. Trotzdem können wir die Reitpeitschen für ein eindeutiges Attribut und vor allem für einen unentbehrlichen Teil der Ausstattung eines Kriegers – Reiters halten. Die Tradition der Verwendung von der Nagaika als einem speziellen Attribut der Ausstattung eines Kriegers – Reiters erhielt sich in der analysierten Region bis zum Mittelalter. Ikonographische Quellen zu Reitpeitschen aus dem betroffenen Gebiet, die uns über metrische Angaben sowie die Tragweise informieren, können wir in zwei Gruppen aufteilen. In die erste, weniger zahlreiche Gruppe reihen wir toreutische Erzeugnisse und die zweite ist durch eigenartige steinerne anthropomorphe Stelen vertreten, auf denen die Krieger mit ihren typischen Attributen abgebildet sind. Auf allen Darstellungen sind die Reitpeitschen ausschließlich mit männlicher Welt und Aktivitäten verbunden, womit die Feststellungen der Analyse von archäologischen Quellen bestätigt werden. Während die toreutischen Erzeugnisse ins 4. Jahrhundert vor Chr. gehören, sind die Peitschen auf steinernen anthropomorphen Stelen nur aus dem 7. bis 5. Jahrhundert vor Chr. abgebildet. Außer ikonographischen Quellen finden wir die Erwähnungen über Reitpeitschen aus der skythischen Periode auch in schriftlichen Quellen. Gerade die letzteren informieren uns über die Möglichkeit deren Verwendung nicht nur als eines Pferdebeherrschungsmittels, sondern unter gewissen Umständen auch als einer relativ effektiven Waffe und Schutzmittel des Reiters im Fall eines Angriffs (Herodot).

Aus dem Verbreitungsgebiet der VK verfügen wir heutzutage über mehr als 2000 Grabverbände, wobei die Reitpeitschen nachweisbar nur in sechs von ihnen erschienen sind. Wir können daher annehmen, dass die Absenz von archäologischen Belegen der Reitpeitschen-Komponenten aus organischem Material in unseren Bedingungen nicht nur durch ungünstige Bodenverhältnisse verursacht ist. Unter diese Tatsache unterschrieb sich vermutlich auch die unzureichende Grabungsmethodik, verschiedene Menge an Aufmerksamkeit geschenkt der Verfolgung von Reitpeitschen und vor allem der unzureichende Charakter der Quellenbasis für die Erkennung dieser Kultur. Aus Grabfeldern der VK in Ostungarn und Nordwestrumänien sind bisher weitere vier Grabverbände mit knöchernen zylindrischen Hohlgegenständen bekannt, die wir in Bezug auf die Funktion nachweisbar mit Teilen von Peitschenstielen verbinden können (Cegléd - Hordógyár; Tiszalök - Börtön; Csanytelek - Újhalastó – Gräber 9 und 16). Alle erwähn-

ten Funde gehören hinsichtlich der Konstruktion zu einem und demselben Typ, der im nordpontisch-kaukasischen Bereich den Peitschen vom Typ Peski entspricht. Auf Grund der Zahl der Zierdetails im Fall der karpatischen Funde können wir zwei Kategorien von Reitpeitschen aussondern: Peitschen, deren Stiel nur mit einem Element verziert war und diejenigen, bei denen die Verzierung des Griffs aus zwei Details bestand – das längere und unverzierte Exemplar war an der Fangstelle des Griffs angebracht und das kürzere verzierte Exemplar an seinem gegenüberliegenden Ende. Im Vergleich zu dem nordpontisch-kaukasischen Gebiet ist die Vertretung von beiden erwähnten Kategorien in archäologischem Material der VK mehr oder weniger gleichwertig. Gerade die zweite Kategorie findet nahe Parallelen in Reitpeitschen der Pazyryk-Kultur (Grabhügel 2 und 4 aus Pazyryk). Die Anwesenheit oder Absenz von Verzierung und deren Typ ermöglicht eine weitere Aufteilung der untersuchten Gegenstände, u. z. in unverzierte und geometrisch oder zoomorphisch verzierte. Für den Nordwestteil des Karpatenbeckens sind ausschließlich die geometrisch verzierten Bestandteile der Peitschen-stiele charakteristisch, während in dem Ostteil auch Exemplare mit zoomorphischem Ende belegt sind, von denen einige auf die Kontakte der VK zu entfernteren östlichen Teilen des nördlichen Schwarzmeergebietes und zu der Sarmatenkultur hindeuten. Wie jedoch einige knöcherne Zierelemente der Reitpeitschen beweisen, kann man das Vorkommen von zoomorphischer Verzierung im VK-Bereich zwar als eine Äußerung deren Kontakte zum nordpontisch-kaukasischen Kulturgebiet betrachten, es handelt sich jedoch bereits um lokal bedingte Motive appliziert auf zweifellos örtlichen Erzeugnissen. Die Gräber mit Peitschen erscheinen im Rahmen des letztgenannten archäologischen Raumes mehr oder weniger vereinzelt, ohne eine deutlichere räumliche Konzentration und außerhalb des Verbreitungsgebietes der VK ist das Vorkommen von Reitpeitschen äußerst selten (Magdalenska gora, Atenica, Kuštanovice). Verblüffend ist die völlige Absenz der nachweisbaren Belege von Reitpeitschen in Gräbern der chronologisch und geographisch nahestehenden ostkarpatischen Ciumbrud-Gruppe aus zentralem Siebenbürgen, d. h. aus dem Raum mit Belegen von unmittelbarem langzeitigem Kontakt zwischen deren Trägern und Bewohnern der osteuropäischen Region. Obwohl die Periodisierung der VK bisher noch nicht zufriedenstellend gelöst wurde und die Datierung von vielen Fundverbänden somit nur rahmenhaft bleibt, sind die Funde von Reitpeitschen -Teilen in der VK offensichtlich für deren älteren Abschnitt charakteristisch und erscheinen in Gräbern aus der 2. Hälfte/Ende des 7. Jahrhunderts vor Chr. und aus dem 6. Jahrhundert vor Chr. Falls die Datierung der osteuropäischen Exemplare vom Typ Peski glaubwürdig ist, und es ist zweifellos der Fall, dann sind die Nagaika-Funde der VK älter. Die Analyse des Grabinventars hat erwiesen, dass wir die meisten Gräber mit Reitpeitschen aus VK-Fundstellen als Gräber von Personen mit außergewöhnlicher Gesellschaftsstellung betrachten können, wobei das Inventar von diesen Gräbern von den anderen durch seine Qualität sowie Quantität abweicht. Angesichts der Vertretung der Funde mit Hinblick auf ihre Herkunft ist das Inventar der Gräber mit Reitpeitschen überraschend homogen. Auf Grund der gegenseitigen Kombinationen von einzelnen Kategorien können wir zwei Gräbergruppen unterscheiden. In die erste Gruppe gehören waffenlose Gräber, die zweite Gruppe dagegen ist durch das Vorkommen von Waffen charakteristisch. Die letztere Gruppe ist nicht homogen, anhand der Waffenzahl und des Waffentyps kann man sie noch weiter in zwei Untergruppen aufteilen: die Gräber mit Fernwaffen (Pfeile) und diejenigen mit einer Kombination von Fern- und Schlagwaffen (Streitpiekeln). Das gemeinsame Merkmal

von allen Gräbern ist das Vorkommen von Fernwaffen in Form einer größeren Zahl von Pfeilspitzen, die ins Grab entweder selbständig, oder in Vergesellschaftung mit seltenen Pfeilerköchern beschlagen gelegt wurden. Hinsichtlich der Ausstattung der Gräber mit Peitschen ist es nötig auch auf das relativ häufige Vorkommen von Schleifsteinen in diesen Fundverbänden hinzudeuten. Im Zusammenhang mit der VK fällt die Absenz von Pferdegeschirrtteilen in den Gräbern mit Reitpeitschen auf. Die Identität des Kriegers – Reiters ist deswegen im Fall dieser Gräber vermutlich nur symbolisch durch die Anwesenheit der Peitsche betont. Das gemeinsame Auftreten der Reitpeitschen als Pferdebeherrschungsmitteln und Fernwaffen in Form von einer höheren Menge an Pfeilspitzen in diesen Gräbern deutet darauf hin, dass die Reiterei und das Bogenschießen als Tätigkeiten in der VK eng zusammenverbunden waren. Die Feststellung, dass es bei den Gräbern mit Reitpeitschen tatsächlich um Gräber von Personen mit sozialer Sonderstellung geht, bestätigt auch die Kumulation von mehreren verfolgten Bewertungsmerkmalen, vor allem von Grabinventar, Grabzurichtung und Ausmaßen der Grabgrube, im Fall des Grabs 49/1961 aus Chotín IB auch durch die Lage innerhalb der Fläche des Gräberfeldes betont. Hinsichtlich der Zahl der Peitschen in einem Grabverband stellt das Grab 49/1961 aus Chotín IB in der VK ein Unikat dar. Die Anwesenheit von zwei Reitpeitschen in dem erwähnten Grab kann man damit interpretieren, dass eine der Peitschen nur den Ersatz repräsentierte, für den Fall, dass die zweite, alltäglich benutzte beschädigt oder anderswie funktionsunfähig werden sollte. Die Reitpeitschen sind ein eindeutiger Beleg davon, dass im Bereich der VK der soziale Status von einer bestatteten Person auch durch Erzeugnisse aus organischen Materialien dokumentiert sein kann, deswegen sollte man diesen auch eine erhöhte Aufmerksamkeit schenken. Die Knochengegenstände als Details der Reitpeitschengriffe erweitern somit das Repertoire der Komponenten typisch für die männliche Population der VK. Im archäologischen Material des vorangehenden Zeitabschnitts besitzen die untersuchten Knochengegenstände im Raum des Karpatenbeckens keine entsprechenden Parallelen. Wäre unsere Annahme gültig, dass es im Fall dieser Gegenstände tatsächlich um Bestandteile von Reitpeitschen geht, würden diese dann in der vorgeschichtlichen Entwicklung des Karpatenbeckens einen einzigartigen und den ältesten archäologisch übermittelten Beleg der Verwendung von diesem Typ des Pferdebeherrschungsmittels sein.

Die analysierten knöchernen hohlen zylindrischen Gegenstände aus den VK-Fundstellen kann man anhand östlicher Analogien verlässlich als Griffteile von Reitpeitschen interpretieren. Da das Vorkommen von Reitpeitschen in der VK mit dem nordpontisch-kaukasischen Gebiet verbunden ist, können viele umstrittene Fragen deren Interpretation nur nach Durchführung einer Tiefanalyse des Materials aus dem letztgenannten Gebiet gelöst werden. Der Vergleich zwischen den erhaltenen Ergebnissen der Analyse der Funde aus VK-Gräberfeldern und derjenigen aus dem nordpontisch-kaukasischen Gebiet deutet einerseits auf gewisse Ähnlichkeiten hin, wo wir über gewisse gemeinsame Tendenzen sprechen können (z. B. ein identischer Konstruktionstyp der Peitschen, abweichend nur im Charakter und Typ von Zierdetails; soziale Bedingtheit des Vorkommens von Reitpeitschen und deren Legung in Gräber von Personen mit außergewöhnlicher sozialer und gesellschaftlicher Stellung; die Lage der Peitschen im Grab im Bereich der Taille oder der Vorderarmknochen der bestatteten Person) und andererseits auch auf gewisse Unterschiede zwischen den beiden erwähnten Kulturgebieten (z. B. eine deutlich niedrigere Frequenz des Vorkommens von Reitpeitschen im VK-Bereich, wo die Peit-

schen sporadisch auch in Kindergräbern mit ziemlich reicher Ausstattung in Form von Fernwaffen und Schleifsteinen erscheinen; die Unterschiede in Vertretung von verschiedenen Typen von Quellen für die Erkennung der Peitschen; der chronologische Aspekt, denn zwischen den VK-Gräbern und den Gräbern aus dem nordpontisch-kaukasischen Gebiet, in beiden Fällen mit Reitpeitschen vom Typ Peski, besteht ein Zeitabstand von wenigstens 100 Jahren; eine unterschiedliche Menge an Aufmerksamkeit gewidmet dieser bemerkenswerten Fundkategorie von der Seite der Fachöffentlichkeit). Vor allem auf Grund des chronologischen Aspekts, der geometrischen Verzierung und Präferenz von Knochen/Geweih als Material für die Herstellung von Konstruktionsdetails ist es im Fall der Reitpeitschen aus VK-Fundstellen ohne Zweifel, dass es sich um Erzeugnisse handelt, die in heimischem Milieu hergestellt worden sind und somit als eine regionale Besonderheit bezeichnet sein können. Ihre nachweisbar jüngeren östlichen Parallelen dienen also nur als ein Mittel zur Feststellung der Funktion von den VK-Exemplaren. Die Kenntnis von Reitpeitschen wurde ins Karpatenbecken gerade aus dem Osten übermittelt, obwohl auf hiesigen Peitschen andere Zierdetails zur Geltung gekommen sind (Reitpeitschen vom Typ Kelermes). Ziehen wir eine eventuelle Existenz der halbnomadischen Lebensweise der Träger der VK in Betracht, dann ist die Möglichkeit der Verwendung von Reitpeitschen in der VK gar nicht überraschend.

Viele Gegenstände, die in der Vergangenheit in die Fundkategorie mit unspezifizierter Funktion eingereiht wurden, werden somit dank einer umfassenden Ansicht und Auswertung heutzutage als Bestandteile von Reitpeitschen Neubewertet und interpretiert. Dazu hat in großem Maße auch die Veröffentlichung des Fundmaterials beigetragen, der mit moderner Grabungsmethodik gewonnen wurde. Auch trotz diesen Bemühungen bleibt ein Teil der Knochengegenstände aus VK-Fundstellen mit Hinblick auf deren Funktion vorerst nicht näher interpretierbar. Deswegen hoffen wir, dass der vorliegende Beitrag in dieser Hinsicht nicht der letzte sein wird, sondern ganz im Gegenteil, dass seine Ergebnisse in beträchtlicher Weise weitere Forscher zu Untersuchungen auf dem Feld dieser Problematik ermutigen und inspirieren.

*Mgr. Anita Kozubová, Poľnohospodárska 26, 821 07 Bratislava, Slovenská republika
anitakozub@gmail.com*